

מצות עליה. יישוב ארץ ישראל ואיסור יציאה לחוצה לארץ בזה"ז

א. שיטת הרמב"ן

(א) הרמב"ן מונה יישוב ארץ ישראל בין המצוות עשה, וכתב בהשמטותיו לספר המצוות להרמב"ם מצוה ד' בזה"ל: שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן ה' יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב ולא נעזוב ביד זולתנו מן האומות, או שממה, והוא אמר להם והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם. ופרט אותה להם במצוה הזו כולה, בגבוליה ומצריה, כמו שאמרו ובאו הר האמורי ואל כל שכניו וגו', שלא יניחו ממנה מקום וכו', ואל תשחש ותאמר כי המצוה הזאת היא מצוה במלחמת ז' עמים שנצטוו לאבדם שנאמר החרם תחרימם, אין הדבר כן, שאנו נצטוינו להרוג אומות ההם בהלחמם עמנו, ואם רצו להשלים נשלים ונעזבם בתנאים ידועים, אבל הארץ לא ננית אותה בידם, ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות, וכן אם ברחו האומות ההם מפנינו והלכו להם, כמאמרם הגרגשי פנה והלך לו ונתן הקב"ה ארץ טובה כארצם — זו אפריקה, ונצטוינו אנו לבוא בארץ ולכבוש הערים ולהושיב בה שבטינו, וכן אחרי הכריתנו העמים אם רצו שבטינו לעזבה ולכבוש להם ארץ שנער או ארץ אשור וזולתם מן המקומות אינם רשאים שנצטוינו בכבושה ושיבתה, ומאמרם מלחמת יהושע לכבוש, תבין כי המצוה היא הכבוש, וכן אמרו בספרי כל המקום אשר תדרוך כף רגלך בו לכם יהי, אמר להם כל המקומות שתכבשו, חוץ מן המקומות האלו הרי הם שלכם, או רשות בידם לכבוש חוץ לארץ עד שלא יכבשו ארץ ישראל ת"ל וירשתם גויים גדולים ואח"כ כל המקום אשר תדרכו כף רגלכם לכם יהיה, ואמרו ואם תאמר מפני מה כבש ארם נהרים וארם צובה ואין מצוה נוהגת שם, אמרו דוד עשה שלא כתורה, התורה אמרה משתכבשו ארץ ישראל תהיו רשאים לכבוש חו"ל, והוא לא עשה כן, הרי נצטוינו בכבוש בכל הדורות, ואומר אני כי המצוה שהפליגו חכמים והוא דירת ארץ ישראל עד שאמרו בכתובות ק"י כל היוצא ממנה ודר בחוץ לארץ יהא בעינך כעובד ע"ז שנאמר וכו', וזולת זה ההפלות גדולות שאמרו בה, הכל הוא ממצות עשה שנצטונו לרשת הארץ ולשבת בה, א"כ היא מצות עשה לדורות מתחייב כל אחד ממנו ואפילו בזמן גלות, כידוע בתלמוד במקומות הרבה, ולשון ספרי מעשה בר"י בן בתירא ור' מתי' בן חרש

ורחב"א ור"י ור"ג שהיו יוצאים לחוץ לארץ והגיעו לפלטי' זכרו את ארץ ישראל וזקפו עיניהם זלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה וירשתה וישבת בה ושמרת לעשות ואמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות עכ"ל.

(ב) דברי הרמב"ן באים ללמדנו:

(א), דמצות כיבוש לחוד ומצות יישוב ארץ ישראל לחוד, ואף כשנשמדו העמים, ונשארה הארץ ריקה מכל הגויים לא קיימו עדיין אלא מצות כיבוש בלבד;

(ב), אף לאחר שנכבשה הארץ ע"י בני ישראל כל זמן שלא נתישבה כל הארץ ע"י ישראל, אסור לצאת לשבטי ישראל אפילו למלחמה כדי לכבוש ערים ומדינות;

(ג), מצווים אנו, לא רק שלא לעזוב את הארץ, אלא לא לעזוב את הארץ שחמה;

(ד), מצוות יישוב ארץ ישראל נהגת גם בזמן הזה שנצטוונו שלא נניח את הארץ לא בידי ז' העמים ולא בידי איזה אומה אחרת עד סוף כל הדורות, וכל אחד מישראל חייב במצוה הזאת אף בזמן גלותינו;

(ה), מצות ישוב ארץ ישראל שייכת בכל השטח אשר בין הגבולות הכתובים בתורה ואין להבדיל לגבי מצות ישוב ארץ בין המקומות של קדושה ראשונה ושניה, וע"י לקמן בה;

(ו), ישוב ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות וכל היוצא מארץ ודר בחו"ל יהי בעיניך כעובד ע"ז.

ומה דכתב הרמב"ן ולא נעזוב את הארץ ביד זולתנו מן האומות או שממה, אין הפירוש שממה מאין יושב אלא אף כשבני ישראל יושבים על אדמתם מצווים הם בבנינה, ולעבוד אדמתה, ויש בזה דרגות והלכות כמו שנברר לקמן.

(ג) בערכין ל"ג חנון אין עושין שדה מגרש וכו' אמר ר"א בערי ישראל עושין שדה מגרש, מגרש שדה, מגרש עיר, ולא עיר מגרש, שלא יחריבו את ערי ישראל, הרי דאיכא יישוב ארץ יותר בבתיים מבשדות, וכן כתב הח"ס בחיריך סי' קל"ח וז"ל: דאיכא מצוה בארץ ישראל בבתיים טפי מדיקלי משום יישוב ארץ, ועיין בסוף ערכין פ"ה, בהיפוך בחוץ לארץ ועי"ש, וכן הוא גם בב"מ ק"ח ארעא לבתי, וארעא לזרעא, פירש"י המצרן חפץ בה לזרוע, והלוקח צריך בה לבנין בית, יישוב עדיף, ולית בה משום דינא דבר מצרא וע"י ברמב"ם שכנים פי"ד הלי"א שכתב שהלוקח זוכה משום יישוב הארץ, כרם בב"מ ק"א ע"א איתא, היורד לתוך חורבתו של חבירו ובנאה שלא ברשותו וא"ל עצי ואבני אני נוטל ארץ בבית שומעין לו, בשדה אין שומעין לו כשאמר נטיעותי אני נוטל, מ"ט משום יישוב ארץ ישראל, איכא דאמרי משום כחשא דארעא, הרי דשייך יישוב ארץ גבי שדה יותר מבבית, וע"י ברש"ש שם שהקשה דאדרבא בבית שייך טפי יישוב ארץ כדמשמע בהא דערכין הנ"ל וכן בהא דארעא לביתא עדיף הנ"ל, ומחלק בין זרע לאילנא דאילנא עדיף וכן הוא ברא"ש שפסק בהא דארעא לזרעא וארעא לביתא דיישוב עדיף אבל

לנטע אילנות יראה דחשיב מביתא כדאמרינן בבית שומעין לו בשדה אין שומעין לו משום יישוב אר"י. וראי' לדבר מביא עוד מהא דאיתא ב"ב כ"ז ע"ב במשנה דמרחיקין את האילן מן העיר כ"ה אמה ואמרינן מיט א"ל משום נוי העיר ותיפוק ליה דאין עושין שדה מגרש שדה פרשיי ומגרש אלף אמה הוא וכל אלף אמה אסור לעשות שדה, לא צריכה לר"א דאמר עושין שדה מגרש עמגרש שדה, הכא משום נוי העיר לא עבדינן. ולרבנן נמי דאמרי אין עושין הני מילי זרעים אבל אילנות עבדינן והכא משום נוי העיר לא עבדינן. ומנא תימרא דשאני בין זרעים לאילנות דתניא קרפף יותר מבית סאתים שהוקף לדירה נזרע רובו הרי היא כגינה ואסור ניטע רובו הרי הוא כחצר ומותר שאין אילנות מבטלות.

אמנם לדידי קשה דאיך מביא הרש"ש דאי' מהא דב"ב דשייך טפי יישוב אר"י באילנות מבבתים דשפיר י"ל דלענין יישוב אר"י אף מזרעים לא עדיף ומאי דאסרינן לעשות מגרש שדה ולא שדה מגרש ולאילנות מותר לנטוע היינו לפי שהבתים והזרעים מבטלין את המגרש והתורה אמרה לא ימכר דדרשינן לא ישונה, משא"כ האילנות לא מבטלות ונשאר עליו תורת מגרש. (ד) הרמב"ם פי"ג ה"ד דשמיטה כתב אין עושין בערי הלזים עיר מגרש ולא מגרש עיר ולא שדה מגרש שנאמר ושדה מגרש עריהם לא ימכר בהל' ב' כתב ומפי השמועה למדו שזה שנאמר לא ימכר לא ישונה אלא השדה והמגרש והעיר, כל אחד משלשתן כמות שהוא לעולם, וכן בשאר ערי ישראל. בהל' ו' כתב לא יסתור אדם את ביתו לעשות גינה ולא יטע חרבתו גינה שלא יחרבו אר"י.

מהא דפסק דאסור לסתור בית כדי לנטוע גינה, והיינו דאף אילנות אסור לנטוע לא לבד במקום בית, אלא אף במקום חרבתו, שמקורו בתוספתא שבסוף ערכין, יש ראייה מפורשת שבבתים שייך יותר ישוב אר"י מבנטיעת אילנות.

אמנם קשה לי מאחר דקיי"ל דאין עושין עיר מגרש וכו' ממילא נשמע הא דלא יסתור אדם את ביתו לעשות גינה וי"ל דבשבועות ט"ז בהא דמוקפת חומה מימות יהושע בן נון כל מצוות אלו נהגות בה, פרשיי מצות בתי ערי חומה ושלוח מצורעים ושאין עושים מגרשיהן שדה. הרי דבבתי חצרות לא שייך הא דאין עושין מגרש שדה, קמ"ל דמ"מ אסור לעשות עיר שדה, דהיינו לסתור ביתו, ולנטוע במקומו או אף במקום חרבתו, דמחריב בזה את ארץ ישראל.

המל"מ שם הקשה על רש"י הנ"ל, מהא דב"ב כ"ד, דתנן מרחיקין את האילן מן העיר כ"ה אמה, ופריך ות"ל דאין עושין שדה מגרש, ואם כדברי רש"י מאי פריך אימא דמתניתין מיירי בשאר ערי ישראל דלאו ערי חומה נינהו, ועיי"ש. ונלע"ד דבירושלמי יש שני טעמים בהא דמרחיקים את האילן: (א) משום דמאפיל, (וב) משום נוי. והנה הטעם משום שמאפיל שפיר שייך גם בערי חצרות, אבל הטעם משום נוי לפי מה דכתב בחינוך במצוה שמ"ב שמשרשי המצוה לפי שערי הלזים היו נכונים לצרכי שאר השבטים וכו' לכן הי' הדין להיות אותן הערים אשר יד הכל שוה בהם ולב הכל עליהם בתכלית היופי והחמדה, ושבת כל ישראל בכך, ומפני כן בא הצווי עליהם

שלא לשנות בעניינים דבר וכו', לא שייך כ"ז בערי חצרות ובכפרים שאין המקום בעצמו יפה, ומה יוסיף ומה יתן המגרש, וערי הלויים אף שלא היו רק עיירות בינוניות כדאמרינן בערכין ל"ג ע"ב מ"מ נעשו ביופי מיוחד כנ"ל, וכן י"ל בערים המוקפות חומה, דהוי עיר גדולה, ובאו שמה מכל השבטים ומגויי הארץ, מכבודם של ישראל שיהיו יפים, והנה בב"ב הנ"ל איתא: מ"ט, אמר עולא משום גוי העיר, ולפי הנ"ל ע"כ מיירי מתניתין בערי חומה דאלי"ב לא שייך גביה גוי כנ"ל, ע"כ פריך שפיר ותיפוק ליה דאין עושין שדה מגרש ולא מגרש שדה, וצריך להרחיק אלף אמה.

ובזה אתי שפיר מה דלא הקשה בגמ' על הא דתנן דמרחיקים את האילן מן העיר כ"ה אמה, הא תנן דאין עושין שדה מגרש וכו', ותלה את הקושי בהא דאמר עולא דטעם המשנה הוא משום גוי העיר, דבלי הא דעולא הוי אמרינן, דטעמא דמתניתין הוי, משום שמאפיל, דשייך גם בערי חצרות, וגבי ערי חצרות דלא שייך גבם גוי, אין כאן חיוב מגרש, אבל עולא דאמר דטעמא דמתניתין הוי משום גוי, ממילא ע"כ צ"ל דמיירי בבתי ערי חומה, דצריכים להיות בתכלית היופי, ושייך מה"ט גבם כ"כ חובת מגרש, וא"כ קשה מהא דאין עושין שדה מגרש וצריכים להרחיק את האילן מן העיר אלפיים אמה.

ומתורץ בזה מה שהקשה הטורי אבן במגילה י' על רש"י הנ"ל, דמה ענין הא דמגרש לעיר חומה, הלא סתמא קתני דאין עושין שדה מגרש, ועוד דהטעם שלא להחריב את גוי העיר, שייך בכל עיירות בשוה, לפי הנ"ל שפיר יש לחלק בין ערי חומה לשאר עיירות.

ויש לפרש בהנ"ל הפלוגתא בערכין הנ"ל, בין ת"ק ור"א, דקאמר במה דברים אמורים בערי הלויים, אבל בערי ישראל עושין שדה מגרש וכו', אבל לא עיר מגרש שלא יחריבו את ערי ישראל, דת"ק סובר דדרשינן טעמא דקרא, והוי הטעם גבי ערי לויים משום גוי, ומה"ט יש לחייב מגרש גם גבי ערי חומה כנ"ל, ור"א חולק דסבר דלא דרשינן טעמא דקרא, וגבי ערי לויים דחייב רחמנא מגרש, ע"כ אין עושין מגרש עיר, אבל גבי ערי חומה דלא כתיב חובת מגרש, מנלן לחייב, ומ"מ אין עושין עיר מגרש מטעם דלא יחריבו ערי ישראל.

אמנם גם לת"ק, יש הבדל בין ערי הלויים ובין ערי ישראל, דהא דלא משנים עיר למגרש או מגרש לעיר ילפינן מדכתיב לא ימכר דהוי לאו, והיינו גבי ערי לויים דכתיב גבי', משא"כ בערי ישראל דהוי המגרש חוב משום גוי אינו אלא מדרבנן כדכתב המנחת חנוך, וצ"ל דמה דאמרינן במגילה י' ובשבעות ט"ז, דכל שמוקפת חומה מימות יב"נ כל מצוות אילו נוהגת בה, והיינו גם שאין עושין מגרשיתן שדה, אין זה רק מדרבנן.

לפי הנ"ל הא דאמרינן בב"מ ק"ח ארעא לביתא וארעא לזרעא יישוב עדיף, אין צ"ל דמיירי דוקא בשדה שהיא חוץ לאלפיים אמה של המגרש, דאלי"ב הרי אסור לשנות, די"ל דמיירי בערי החצרות וכפרים, דשם מותר לשנות מגרש לעיר, רק עיר לעשות מגרש, אסור כדי שלא יחריבו ערי ישראל, ומה"ט אמרינן גמי ישוב עדיף.

המשנה למלך הנ"ל כתב עוד, ודב"ב כ"ה אמרינן דדוקא בורעים אמרינן.

דאין עושין מגרש שדה אבל אילנות עבדינן, והרמב"ם לא הזכיר זאת, אף דע"כ כן הלכה, וי"ל לפי מה דכתב המלבי"ם בפרשת מסעי ששם שדה בא רק על שדה זרעים, וע"כ מה דכתיב ושדה מגרש לא ימכר, וילפינן שאסור לשנות ולעשות מגרש שדה, הרי זה דוקא שדה זרע ולא אילן, לפי"ז היה מה דכתב הרמב"ם ולא מגרש שדה, היינו שדה זרע ולא אילן, ולא צריך לפרש זאת.

ה) המנחת חנוך כתב עוד שם דבערי ישראל א"י השיעור איזהו מגרש ואיזה שדה, דגבי ערי לויים נתנה תורה שיעור, וערי ישראל לא נתברר לי השיעור, וצ"ל כמו שהי' בעת ירושת הארץ, ואסור לשנות לעולם, ואין זה סברא כ"כ, וצ"ע מהש"ס דב"ב נראה דהשיעור קצוב ועי"ש. ולדידי קשה דאיך ס"ד למגרש ערי ישראל יהי' תלוי' במה שהי' בעת ירושת הארץ, וכי נימא דאם לא הי' מגרש כלל, או מגרש של כמה אמות נסתפק בזה, וי"ל לפי הנ"ל דהטעם של מגרש הוי משום נוי א"כ מאחר דהתורה גילתה לנו גבי ערי לויים שיעור המגרש כמה הוא דלהוי לנוי העיר, יש לנו ללמוד משם ולעשות כן גם בערי ישראל, ולא עוד אלא אם היתה בזמן ירושת הארץ מגרש יותר גדול ממה דנאמר גבי ערי לויים איננו מחוייבים להניח זאת.

עוד כתב המנ"ח לכאורה כיון דאין משנין אפילו בערי ישראל, ואין עושין ממגרש ומשדה עיר, א"כ איך מוסיפין על העיר, דתנן בשבועות דמוסיפין על העיר, והנה בפשיטות י"ל דכשמעבירים את המגרש, ועושים בקצה העיר הנרחבת מסביב מגרש מחדש כשיעור לכל מאן דאית ליה שפיר דמי, וכן כתב הה"ג מהר"ש ישראלי בתו"מ ט—י. אמנם קשה לי דהלא המגרש ניתן לשמש את תושבי העיר, כדכתיב והיו הערים להם לשבת ומגרשיהם יהיו לבהמותם ולרכושם ולכל חיתם, ואיך נימא דכשהוסיפו על העיר, דהיינו שנתרבו התושבים, יהי' מספיק אותו מגרש מה שהי' נחוץ לתושבים המעטים, ומה דפרש"י בערכין, דהמגרש הוי לנוי, צ"ל דנוי הוא לעיר שיש מקום קבוע להשתמש לכל מה דכתיב, ודוחק לומר דכשהוסיפו על העיר, השאירו את המגרש כמו שהי' מעיקרא, ואחר שהוסיפו עשו מגרש מסביב לעיר, דהרי כתיב מקיר העיר חוצה, וכ"נ לשון הרמב"ם, מגרשי הערים כבר נתפרשו בתורה שהם שלשת אלפים אמה לכל רוח מקיר העיר וחוצה שנאמר וכו', משמע שבתוך העיר לא הי' מגרש.

הרמב"ן על התורה בפרשת מסעי כתב, שערי הלויים היו אלף אמה, ומכל רוח הי' מגרש של חמש מאות אמה, ועי' בכתב ובקבלה מה שהקשה עליו אמנם משמעות הפסוקים הוי כהרמב"ן, ולהרמב"ם לא נתפרש גדלם של ערי לויים, מ"מ היו אלה עיירות בינוניות, כדאיתא בערכין ל"ג, וי"ל דעל ערי לויים, דהוי הא דאין עושין מגרש עיר, ולא עיר מגרש, דאורייתא, הי' באמת אסור להוסיף על העיר — ולהרמב"ן דמפורש בתורה שערי לויים הוי של אלף אמות פשיטא שא"א להוסיף — ובערי ישראל, מאחר דהא דאין עושין שדה מגרש ומגרש עיר הוי רק דרבנן כנ"ל, י"ל דכשהוסיפו על העיר, עשו מגרש חדש, מקיר העיר החוצה, ובנו במקום המגרש שהי', דבכה"ג לא תקנו חכמים, הא דאין עושין מגרש עיר, וכן י"ל בערי ישראל הוסיפו על

מגרש של אלפיים אמה, כפי גודל העיר, ולפי הצורך, ותקנת חכמים שלא יעשה מגרש עיר, הרי רק על האלפיים, או שלושת אלפים הנאמר: בערי לויים, אבל מה שהוסיפו מותר לבני העיר לשנות זאת, כהא דתנן במגילה כ"ה בני העיר שמכרו רחובה.

(ז) כתב הה"ג מהר"ש ישראלי שליט"א עוד שם, שלפי המל"מ דהא דאין עושין מגרש שדה נוהג לא רק בערי חומה, גם בימינו צריך לנהוג דין זה, ולא שמענו מי שיקפיד על כך בתכנון הערים, ולא העירו ע"ז גדולי הדור, ומסיק שלפי מושג נוי העיר וכו' נשתנה דין זה. ועי' בחינוך שכתב ונוהג מצוה זו באר"י בזמן שישראל שם. אמנם נ"ל דאף לפי המל"מ, אין דין של מגרש נוהג רק בעיר שמוקף עם קיר, כדכתיב ומגרש הערים אשר תתנו ללויים מקיר העיר וחוצה, וכן כתב הרמב"ם בפירושו, ועי' בכתב וקבלה שמפרש את ענין המגרש, וכל זאת שייך בעיר שיש לה קיר, ואף ערים שאינן ערי חומה הן להם קיר דהרי ערי הלויים בעצמן אין להם דין ערי חומה, ולפי' בזמנינו שלא בונים קיר לערים, לא שייך ג"כ דין מגרש.

אמנם בערים שיש להם דין ערי חומה, וקיי"ל דאף שאין להם עכשיו כל המצות האלה נוהגת בהם, ואין עושין מגרש שדה, ובערים כמו ירושלים וכו' היו צריכים גם היום להזהר בהא, וצ"ל מאחר דהוי בערי חומה רק דרבנן כנ"ל, ואין אנו יודעים מקום העיר והמגרש, הוי זה ספק דרבנן ואולינן לקולא. (ז) בספר עורי צפון מגיסי הה"ג מהרמ"ש הופמן הי"ד, מביא ראיה דבאילנות יש יותר מצות יישוב אר"י מבית מהא דב"מ ק"א הנ"ל דבבית שומעין לו, כשאמר עצי ואבני אני לוקח, ובשדה אין שומעין לו, כשאמר נטיעותי אני לוקח, משום יישוב אר"י. אמנם עי' בבעל המאור ובמלחמות שמביאים את הירושלמי גיטין פ"ה דביקש ליטול עציו ואבניו, אין שומעין לו, משום יישוב, ואין חילוק בין אילן ובית, רק בבבלי מדובר שבנה במקום שאין דרך לגור שם, ואין ראייה דאילן עדיף.

ויש לפרש עוד הא דבית שומעין לו, וצ"ש דאין שומעין לו, דגבי בית זה שיוורד לתוך חורבה, ובנאה שלא ברשות הבעלים, שומעין לו שיקח עציו ואבניו שעיי"כ מאפשרים לו שיקים ביתו, במקום אחר, אבל אם יהי ידו על תחתונה, לגור שם א"א, ולקחת עציו ואבניו ג"כ לא יכול, הלא זה גורם ביטול יישוב אר"י, דאי מיירי שבעל החורבה צריך לו הבית, ומשלם כפי שויו, שזה יכול לבנות לעצמו בית אחר אמרינן באמת שאין שומעין לו, ולוקח כסף כדאיתא בירושלמי, ע"כ אמרינן בבית שומעין לו, דהוי בזאת יישוב אר"י, משא"כ גבי נטיעות אין שומעין לו, כדכתב הפרישה הובא בסמ"ע, דעמדו חכמים על דעתן, דזה ודאי יטע אחרים בשדהו, כמו שנטע, משא"כ זה אם יקחו את האילנות, לא יטע אחרים, כמו שלא נטע עד עכשיו, ויש להוסיף דיותר קל לנטוע עצים מחדש מלעקור את זה ולנטוע אותו במקום אחר ועוד דהוי ספק אם יקלט במקום אחר אחר שהוציאו, ע"כ בזה הוא דאמרינן דבאילן אין שומעין משום יישוב אר"י.

(ח) כהא דנכנס לשדה חברו יש לנו הדין בשבנה בית שלא ברשות וכן כשנטע אילן שלא ברשות, צ"ע מה הדין כשזרע שלא ברשות, האם יכול

לומר את זרעי אני נוטל, ונ"ל דגם גבי זרעים שייך יישוב אר"י, וכן מפורש במשנה בב"ק ע"ט ע"ב אין מגדלין בהמה דקה באר"י משום יישוב אר"י שמבער את השדות, וכן כתב רש"י בערכין, ואין עושין שדה מגרש, משום יישוב אר"י, והיינו חרבן שממעט את הזרעים, וא"כ פשיטא שאם אמר את זרעים שלי אני נוטל, שאין שומעין לו, דשייך גם בזרעים שני הטעמים, יישוב אר"י וכחשא דארעא.

ומתורץ בזה, מה דהקשה החוס', דמה איצטריך לאשמעינן הא דשדה אין שומעין לו, הלא כבר אמר ר"י זיתי אני נוטל אין שומעין לו, אלא דכאן בא לאשמעינן, דאף בזרעים אין שומעין לו, ואתי שפיר הלשון דקאמר בשדה אין שומעין לו, ולא קאמר באילן.

(ט) בהא דכתב הרמב"ן שלא בעזוב את הארץ שממה, לפי הנ"ל יש שלש דרגות. א) בנין בתים, כדמשמע מסוף ערכין הנ"ל וכאשר כתב מזה הח"ס דבבתים יש מצוה טפי מדיקלי כנ"ל. וכן נראה מהא דברכות ג"ח: ת"ר הרואה בתי ישראל בישובן אומר ברוך מצייב גבול אלמנה וע"י בט"ו ומ"א באר"י רכ"ד ולפי הח"ס ביו"ד קל"ח פשיטא דדוקא באר"י מיירי. בכל אופן תקנו כן דוקא על בתים, ולא על שדות וכרמים, משום דגבי בתים נראה ביותר החרבן והבנין, ובתים הם הם יסוד מצוות יישוב אר"י. זראי' לזה גם מסוטה מ"ד, לימדתך תורה דרך ארץ שיבנה אדם בית ויטע כרם וכו', דהוי ראש זראשון בבית. וע"י בענף יוסף על עין יעקב שמתרץ בזה את הרמב"ם. וכן הוא במד"ר כ' ויתיר ממה דאית שרי, דיותר ממה שיש לך, עשה בית דירה למדתך תורה דרך ארץ, שהרי שנים היו שרוין בכל העולם כולו וכו'. וכן הוא פשיטא דגמ' בב"מ ק"ח ע"ב ארעא לביתא זארעא זארעא ישוב דביתא עדיף. עוד החמירו גבי בית משום יישוב אר"י דתניא במנחות מ"ד, הדר בפונדק באר"י והשוכר בית בחו"ל כל ל' יום פטור מן המזוזה, מכאן ואילך חייב, אבל השוכר בית בארץ ישראל, עושה מזוזה לאלתר, משום יישוב אר"י. פרש"י בקושי יצא ממנה, מפני טורח מזוזה אחרת, ואפילו יוצא ממנה, ישכרנה אחר מהרה וכו', נמצא אר"י מיושבת. וע"י בדעת כהן ממהראי"ה קוק זצ"ל סי' קע"ט שהקשה, שבשביל דבר קטן בערך, כמזוזה, יתעכב אם יהי' בדעתו לצאת מהדירה, ומפרש על פי הרמב"ן דהוי יישוב אר"י מצוה, ובכל יום שדר שם מקיים מצות עשה, ע"כ מיגו דהוי ישיבה לענין יישוב אר"י, הוי ישיבה ודירה לענין מזוזה. ולדידי קשה דא"כ גם הדר בפונדק יהי' חייב במזוזה ג"כ ועוד כל מקום דתנא משום יישוב אר"י, הפירוש שע"כ אר"י מיושבת, וכמו שפרש"י. אמנם קשה קושי' הנ"ל, ובפרט למה דאמרינן בב"מ כ"ט, תפלין בי בר חבו משכח שכיחי, דתפילין מצויין לקנות כש"כ מזוזה, ואף הטורח וכו' לא יעכב אותו לגבי דירה, דאמרינן דהוי דרך ארץ שיותר ממה שיש לו יתן על דירה. ונלע"ד בזה דאם יהי' הבית פטור ל' יום ממזוזה יכביד זאת על השכרת הדירה על הבעה"ב, שיגידו הלא אף אחד מהדיורים לא גר בדירה הזאת ל' יום, בודאי דברים בגו, שמא הבית לא טוב או ביש מולא וכו' ויעמוד הדירה ריק, וממילא הבעה"ב לא יבנו בתים להשכיר ואף יכול להיות שישפיע לרע שכל זמן שאין מזוזה נקרא שלא גרו שם באותו בית ולא רוצים

להיות הדיירים הראשונים, ע"י תשובת ח"ס חיו"ד קל"ח. ע"כ משום: יישוב אר"י דהיינו שיבנו בתים וגם שיהי' הבתים מיושבים אמרו. עושה מזוזה לאלתר ותשאר המזוזה שם אפילו כשיצא ממילא לא יפחדו לשכור את הדירה מחדש. ואולי י"ל כן בכוננת רש"י ג"כ.

(ב) למטה מזה, נטיעת אילנות:

בהא דארעא לזרעא וארעא לבתי יישוב עדיף ולית ביה משום דינא דבר מצרא כתב הרא"ש: אבל לנטוע אילנות יראה דחשיב מביתא כדקאמר בפרק השואל בבית שומעין לו בשדה אין שומעין לו משום יישוב אר"י, וכך ססק בשו"ע חו"מ סי' קע"ה. והפרישה מפרש וז"ל: לכאורה הי' נראה דאינו רצ"ל ישובו של עולם דהא לא דקדקו בישובה כ"א בישובה של אר"י אלא הי"פ דמעלת ישוב להיות מצוי לאדם זה דירה היא הנאה טפי מזריעה דמעלה מזריעה. זה יהי' בנמצא לקנות בשוק לאכול משא"כ דירה דאינה בנמצא כ"כ וכו'. אבל לפירוש זה קשה א"כ למה יחשב נטיעה הנאה טפי מדירה גם מדכתב רש"י ישוב העולם דפי' כפשוטו, ע"כ נ"ל לפרש ישוב כפשוטו וה"ט דבית קבוע וקיים טפי מזרעים ואילנות מחוברים ונשרשים בארץ טפי מבתים. וס"ל דהאי טעמא דיש יישוב טפי, שייך אפילו בחו"ל ועי"ש. גשמע מהפרישה שלענין יישוב אר"י דירה קודם דהרי מצוה שישבו בארץ ועי" שבונים בית וגרים שם לא לבד שיש כאן התיישבות של בני ישראל אלא גם לא נשאר הארץ שממה, לא כן אם זורע או נוטע עצים וכרמים, אם כי לא נעזב הארץ שממה, אבל אין כאן יישוב הארץ מבני ישראל, משא"כ לענין ישיבת העולם קובע מה שהוא יותר קבוע וקיים, ובית קבוע קיים יו"ב מזריעה, ואילנות מחוברים ונשרשים יותר מבתים, אמנם קשה לי דלפי"ז הי"ה יהיו אילני סרק קודם לבתים דהרי גם הם מחוברים ונשארים כמו עץ פרי ויהיו קודם לבתים והא דבשדה שומעין לו דמזה מייתי ראי' שאילן חשיב טפי מבתים. מיירי. מעץ פרי כדאמרינן שם זיתיי אני נוטל. ע"כ נ"ל דלענין יישוב העולם קובע מה שקיים זמן יותר ארוך לתועלת האדם. לפי"ז לענין זרעים ובית יש בבית יותר ישוב העולם דהרי זרעים קיימים רק שנה משא"כ בית ונטיעות אילנות מאחר דגבי בית אמרינן דאם אמר עצי ואבני אני לוקח שומעין לו דרגילים להשתמש בעצים ואבנים מבית שנחרב לבית חדש ועוד בית כשלא מטפלים בו לא גרים בו יחרב משא"כ כשנוטעים פרדס חדש אין לוקחים את האילנות שנטע מכבר הרי שיש כאן באילנות תועלת לאדם לזמן יותר ארוך מבבית. וזה שייך רק גבי עץ פרי ולא לגבי אילן סרק דכל התועלת אינו אלא קורות דהוי ע"י שקוצצים אותו. ע"כ יש בעץ פרי ישוב עולם טפי מבבית. ע"י עוד בני"ל.

בעורי צפון הנ"ל מביא עוד ראי' דבנטיעת אילנות יש מצות יישוב אר"י טפי מבתים מהא דאיתא במדרש ויקרא רבה פרי"ה מתחלת ברייתו של עולם לא נתעסק הקב"ה אלא במטע תחילה הה"ד ויטע ד' גן בעדן אף אתם כשתבנסו לארץ לא תתעסקו אלא במטע תחילה הה"ד כי תבאו אל הארץ ונטעתם. אם כי אין מביאים ראי' מדברי אגדה נלע"ד פירוש המדרש בענין אחר דקשה, הא דקאמר דבתחילת בריאתו של עולם וכו' במטע עסק הקב"ה

הלא ביום שלישי כתיב תדשא הארץ דשא עשב מוריע זרע עץ פרי וכו' ואדרכא הא דויטע גן בעדן היתה בסוף אחר שנבראו השמים וארץ וכל צבאם¹) אלא ודאי כמו שבבריאת העולם אף שבששת ימי בראשית ברא הקב"ה כל צרכי האדם נטע גן בעדן כדי לרוממו ולעטרו את עולמו בזיו והדר של גן עדן "אף אתם כשחכנסו לארץ ותמצאו בתים מלאים כל טוב שדות וכרמים אל תסתפקו בזה אלא תעסקו במטע תחילה, ואל תגידו שדי לנו מה שכבר יש בארץ, וכי לאכול מפריה ולשבוע מטובה באנו. אך לא כן הדבר, כי שבחת של אר"י, שתהי' ארץ חמדה טובה, ועי' בטור או"ח סי' ר"ח בהא דתקנו לומר ארץ חמדה טובה לאכול מפריה ולשבוע מטובה.

ג) למטה מבית ואילן הוי יישוב אר"י בזרעים שבשדות כנ"ל.

הט"ז בחו"מ סי' קע"ח סעי' כ"ו כתב דלמה אמר בגמרא בתי עדיף משום יישוב הארץ נגד זרעים דאין בהם יישוב כלל, הי' לו לומר רבותא דאפילו ביישוב יש חילוק בין נטיעה לבתים ועי"ש. ותימא הא דכתב דזרעים אין בהם יישוב כלל הלא אסרו לגדל בהמה דקה משום יישוב אר"י שמבעיר את השדות בב"ק ע"ט ואף בבל עשו כאר"י לענין זה. וי"ל דאף שאין שייך יישוב אר"י שם מ"מ שייך בזה יישוב העולם והיות שהיו שם באיזה מקומות רוב ישראלים חשו בזה משום יישוב העולם ועי' לקמן, וכן מפורש ברש"י סוף ערכין דאין עושין שדה מגרש משום יאר"י שממעט את הזרעים אלא ודאי כנ"ל, דמשום דאין קיימים הזרעים זמן ארוך כמו האילנות הוי באילנות יישוב אר"י טפי.

אמנם שדה שיותר שוה לזרעים מנטיעות פשוט שאין בנטיעות יישוב אר"י טפי מבזרעים, ועי' ברמב"ם ומגיד משנה פ"ט ה"ה דגולה. וכן אין לדחות איזה ענין של יישוב אר"י מפני שאתר זמן יהי באפשרותו לעשות דבר יותר גדול וחשוב למען יישוב אר"י, דכל שהוי מצוה לא משהינן, אעפ"י שאם ישהה יוכל לקיים מצוה מן המובחר, כמבורר במ"א סי' כ"ה סק"א, ועי' בבאר היטב או"ח סי' צ' ס"ק י"א שמביא בזה מחשבת ח"צ שחולק בזה, ולפי הפוסקים שמביא שם יש לחלק בין יחיד ורבים שברביע דאמרינן דאין ציבור מתים אפשר דיכולים לדחות כדי לקיים מצוה מן המובחר.

ב. שיטת הרמב"ם

א) הרמב"ם אינו מונה יישוב ארץ ישראל, בין המ"ע, למצוה בפני עצמה, אבל מודה הוא דמשום קדושת ארץ ישראל, ולא משום מצוות התלויות בארץ, כופין אשה לעלות, וכל הדר בחוץ לארץ דומה כמי שאין לו אלוה.

1) עי' בב"ר ט"ו עה"פ גן-בעדן מקום. ארשב"ג את סבור קודם לברייתו של עולם, ואינו אלא קודם לאוה"ר, אדם נברא בששי, ג"ע — בשלישי, ובוח"א ל"ג: מאי עץ פרי — דא עץ הדעת טוב ורע. ועי' בחו"ש בראשית אית תקס"ה, ומה שצ"ח ט"ז בחערות. מכל זה ברור שג"ע נוטע ביום שלישי, ולא יותר מאוחר. העורך

הנה לפי"ז לבנות בתים, ולנטוע כרמים, אינה מצוה, אבל מאחר שכופים לעלות לאר"י אשה ועבד, כדלקמן, משום קדושת אר"י, ולעולם ידור אדם באר"י וכו', בזמן שחוסר דירות ופרנסה, מעכב שישובו בנים לגבולם, שייך בבנין בתים וכו' כעין הכשר מצוה גם להרמב"ם.

הח"ס בחיר"ד רנ"ד מביא עוד בזה"ל, כתב הרמב"ם במ"ע קנ"ג, ונאמר אם יאבדו בני ישראל בארץ ישראל חלילה לא"ל מעשות זאת, כי הוא הבטיח שלא ימחה אותות האומה מכל וכל, וכן אם לא נמצא בי"ד באר"י, ולא בחו"ל בי"ד שנשמכו, דא"כ הי' זה החשבון שאנו מחשבין אותו בחו"ל לא יועיל לנו כלום, שאין מעברים שנים וקובעים חדשים אלא באר"י, שנאמר. כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים. עכ"ל הרמב"ם, וביאר זה באר היטב הרלב"ח בקונטרס הסמיכות דף רצ"ו ע"ש, ומה פלא שכתב שהבטיחנו בתורה שלא תכלה אומה זו, נראה מדבריו כי אילו ח"ו לא יסאר שום ישראל בארץ ישראל, אפילו יהי' יושבים ישראל בחו"ל מיקרי כליון האומה ח"ו. אחר שאין לנו סמוכים, וא"א לקבוע חדשים ולעבר שנים בחו"ל, וס"ל להרמב"ם דמה שחשבו הראשונים שנים וחדשים, זה לא יועיל אלא כשעכ"פ נשאר באר"י אפילו כורמים ויוגבים ישראלים, אשר בהגיע זמן ועידן ההוא אז הכורמים יקבעו מועדים על פי חשבון הקדמונים ההמה, לפי מה שרואה בלוח ההוא, ובסדר העיבור של כל שנה, ועי"ז מתקדשים בכל העולם, ואי לאו לא יועיל חשבון וקידוש הקדמונים, ושבתלה כל התורה חלילה, ואין כאן אומה ישראלית ח"ו, והיינו כליון אומה ח"ו, אלא שהבטיחנו יוצרנו שלא יהי' זה וכו', זהו כוונת הרמב"ם. מ"מ נראה מדבריו, כי לא נפחתה קדושתה, ולא תליא כלל בקיום מצות, אלא הארץ עצמה קדושה, וירושלים קדושה יותר עכ"ל הח"ס.

הרי להרמב"ם, בעם השוכן בציון, תלוי קיום עם ישראל, ואף דלזה י"ל שמספיק עשרה שנקרא עדה, או אף שלשה שמקדשים בהם את החודש, בודאי שייך בזה ברב עם הדרת מלך ובאפס לאום מחתת רזון, לפי"ז י"ל דכמו שכופין בני עיר זה את זה לכל צרכי העיר עי' באו"ח סי' קנ"ו, מוטל גם על כל אחד מבני ישראל הגרים בחו"ל, לשאת בעול המוטל על תושבי אר"י ובפרט בהוצאות ההגנה מהאויבים סביב לנו, חוץ ממה דשייך בזה לא תעמוד על דם ריעך ועי' במנ"ח.

(ב) הרמב"ם בפ"א הי"ד דתרומות פסק הקונה קרקע בסורי' כקונה באר"י לענין תרי"מ ושביעית והכל בסורי' מדברי סופרים, הכסף משנה הקשה דבגיטין ח' איתא ת"ר בשלשה דרכים שוותה סורי' לארץ ישראל וכו', חייבת במעשר ושביעית כאר"י, קסבר כבוש יחיד שמייה כבוש וכו', והקונה שדה בסורי' כקונה בפרוארי ירושלים, למאי הלכתא אר"ש לומר שכותבים עליו אנו אפילו בשבת וכו', משום יישוב אר"י לא גזרו רבנן, ולפי הרמב"ם למה צריכים בגמי הטעם משום דקסבר כיבוש יחיד שמייה כיבוש, והל"ל דאפילו למ"ד דמדאורייתא פטורה, דכיבוש יחיד לא שמי' כיבוש, מ"מ חייבת מדברי סופרים, ונלע"ד דהנה בעי"ז כ"א תנן אין משכירים להם בתים באר"י, ואין צ"ל שדות, בסורי' משכירין להם בתים ולא שדות וכו' דר"מ, רי"א באר"י משכירים להם בתים

אבל לא שדות, ובטורי' מוכרים להם בתים, ומשכירים שדות, ומפרש בגמ' דבשדות יש תרתי לאיסורא, חניית קרקע, והפקעה ממעשר, משא"כ בית הוי רק משום חנייה בקרקע, וקסבר ר"מ כיבוש יחיד שמי' כיבוש, שדה דאית בית תרתי גזרו רבנן, דאם נתיר להשכיר יבא למכור, בתים דלית ביה תרתי, לא גזרו רבנן בסוריא. ור"י סבר דכיבוש יחיד לא שמי' כיבוש, ומדאורייתא מותר למכור אף שדות אלא בשדות, דבאר"י איכא תרתי גזרו רבנן בסוריא, ואסרו למכור. לפי"ז י"ל דהכי קדייק, בשלמא לר"מ דכיבוש יחיד שמי' כיבוש ודינו כאר"י אתי שפיר הא דתניא הקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים, אבל אי נימא דהא דקתני חייב בסוריא במעשר הוי רק מדרבנן דכיבוש יחיד לא שמי' כיבוש מאי האי דקתני הקונה שדה בסוריא כאילו קונה בפרוארי ירושלים, שהרי הבדל ביניהם וכנ"ל.

ג) הרמב"ם בפ"ו הי"א דשבת כתב דהלוקח בית באר"י מן הנכרי מותר לו לומר לנכרי לכתוב לו שטר בשבת שאמירה לנכרי בשבת אסורה מדבריהם ומשום יישוב אר"י לא גזרו בדבר זה, וכן הלוקח בית מהם בסוריא שסוריא כארץ ישראל לדבר זה ועי' מ"א סי' ש"ו ס"ק כ"א שהקשה בזה, דכיון דהרמב"ם פוסק דכיבוש יחיד לא שמייה כיבוש למה נדחה דרבנן מפני דרבנן, וביותר קשה דהא מסקינן ביו"ד סי' קנ"א, דאפילו לכתחילה מוכרים בתים לעכו"ם בסוריא, וק"ו דלא לקנות מהם בשבת וצ"ע ועיי"ש. ויש להקשות עוד דהרי בגיטין הנ"ל איתא הקונה שדה בסוריא וא"כ י"ל דוקא שדה דאית ביה תרתי אמרינן כותבים אונו בשבת אבל בית דאינו רק חדא אינו כותב אונו בשבת, אמנם לפי הנ"ל אתי שפיר דהגמר' שם קאמר דהבריתא הוי למ"ד כיבוש יחיד הוי כיבוש, ואיכא הבדל בין שדה לבית וכר"מ בע"ז הנ"ל, דבסוריא משכירים בתים אבל לא שדות, וא"כ דוקא בשדות אמרינן דכותב אונו, אבל לא בבית, והרמב"ם שפוסק כר"י דכיבוש יחיד לא שמי' כיבוש א"כ אף שדות הוי מן הדין מותר למכור בסוריא, דלא שייך איסור דלא תתן להם חניה בקרקע, ממילא אין להתיר לכתוב אונו לא בבתים ולא בשדות וצ"ל הא דתניא בשלשה דברים שוותה סוריא לאר"י היינו מדרבנן² כדכתב הרמב"ם פ"א דתרומות דחכמים הראשונים התקינו שהארצות שהם סמוכות לאר"י יהי כאר"י מפני שרוב ישראל הולכים ושבים לשם ועי' בח"ס חיו"ד שמביא הא דב"ב קכ"ב ע"א לקרובה ורחוקה שפירש הרשב"ם בזה"ל מי שעולה גורלו בקרוב לירושלים מעלה מצות למי שעולה גורלו ברחוק מירושלים שהרחוק גרוע הוא מפני שני דברים אחד מפני שרחוק מביהמ"ק ואחד שקרוב לארץ העמים וכו'. ועי' ריש פסחים דהדר בחו"ל פטור מהרא"י. ואינו כן דעת הרמב"ם

2) לפ"ז למ"ד שמי' כיבוש שהוא מה"ת איי רק בשדות כותבים אונו בשבת ולא בבתים, ואילו למ"ד לאו שמי' כיבוש כותבים בשדות הן בבתים, אתמהה. והאיך אפשר לדייק מברייתא זו דבגי דרכים שותה סוריא לאיי למ"ד לאו שמי' כיבוש בעוד שברייתא זו אולא למ"ד שמי' כיבוש, כדקאמר בגמרא גיטין, וכמו שהסביר יפה הרהמ"ח שליט"א דיוק הגמרא מהא מתוך הברייתא.

דעיי"ש, לפי"ז י"ל דהגר בסוריא מוכר ביתו כדי שיקנה באר"י³) דהוי לו מעלה דקרוב לביהמ"ק וכו', אבל לאלה שהיו גרים בחו"ל רחוק הרבה מאר"י שאין באפשרותם להגיע משם לאר"י, הוי קניית בית בסוריא קצת מצוה, דהרי משם יכול להגיע ביתר קלות לאר"י ולעלות לרגל, ואתי שפיר דאף דמותר למכור בית בסוריא מ"מ כותבים אוננו בשבת כשקונים שם בית, ואולי יש לכלול זאת במה דכתב המ"א דאפשר שס"ל דיש קצת מצוה בקניית בתים.

ובזה אתי שפיר לטון הרמב"ם שכתב וכן בלוקח בית מהם בסור"י, שסור"י כארץ ישראל בדבר הזה, ולמה לא כתב הרמב"ם הלוקח בית באר"י או בסוריא מן הנכרי מותר לו לומר לנכרי לכתוב שטר בשבת וכו' דמשום יישוב אר"י לא גזרו, אלא ודאי בא לאשמעינן דהקונה בית בארץ ישראל דשם הוי משום לא תחנם, התירו לכתוב משום יישוב אר"י, אבל בסוריא לא שייך יישוב אר"י אלא שמ"מ יש שם מצוה קצת שיכול משם לעלות לרגל ע"כ דינו כאר"י לענין זה אף שמותר למכור שם בית.

והנה י"ל דהרמב"ם הוכיח כן מהא דקתני בברייתא, הקונה שדה בסוריא כקונה בפרוארי ירושלים, וקאמרינן שם למאי הלכתא אר"ש לומר שכותבים עליו אוננו ויש להקשות למה לא קאמר דלומר דאין משכירים להם שדות בסוריא כמו בפרוארי ירושלים, ומדקתני הקונה שדה, נשמע דוקא שדה הוי דינו כפרוארי ירושלים אבל בית לא, דבית מותר להשכיר להם בסוריא, והוי כל הברייתא כר"מ, ובזה ה"י אתי שפיר ג"כ מה דהקשה התוס' בע"ז ס"א ד"ה קסבר, דאמאי לא חשיב בהברייתא בין הדברים דשוותה סוריא לאר"י ולחו"ל הא דשכירות שדה ומכירת בתים, אלא ודאי דכל מה דתניא בברייתא הוי כן אף לר' יוסי דסבר דכיבוש יחיד לא הוי כיבוש דחייב במעשר בסוריא מדרבנן כנ"ל, וכן הוא דקתני הקונה שדה בסוריא כקונה בא"י לא בא לומר לענין שכירות ושדה דא"כ הוי רק כר"מ ולא כר"י אלא דכותבים אוננו דהוי גם לר"י.

ובתורף ג"כ קושית התוס' הנ"ל דלא חשב הא דמכירת בתים ושכירות שדות דהוי בזה פלוגתא דר"מ ור"י, ובברייתא חושב רק דברים שהם לכ"ע, אם כי דלר"מ הא דמעשר בסוריא הוי דאורייתא ור"י הוי זרבנן כנ"ל, ועי' בחידושי ח"ס לגיטין.

ד) והא דנקט כקונה בפרוארי ירושלים, מ"ש ירושלים מכל אר"י, י"ל לפי מה דכתב התוס' בכתובות ק"י ע"ב ד"ה ואין הכל מוציאין מירושלים לאתווי מאי, שהקשה דאמאי לא משני דלאתווי עבד, וי"ל דבירושלים ליכא

(3) לא נאמרה הגבלה מעין זו במכירת בית בסוריא, שהוא רק ע"מ לגאול בקרוב, ואיסור המכירה הוא לא מצד ישראל המוכר, שהרי לישראל אחר מותר לו למכור גם בא"י, אלא מצד הנכרי הקונה, אי"כ מה הבדל למה הוא מוכר ביתו, והאוסר ודאי גם בכה"ג שדעתו לקנות תמורת זה בא"י ג"כ אסור, אלא שצ"ע אם עשה עם הנכרי חליטין וימכור ברחוק ויגאל בקרוב, ע"י משי"כ בענין "בל תחנם" הגר"ד כ"ץ שליט"א בקובץ ט—ה.

למימרו הכי דאין אנו רוצים שיהיו עבדים בירושלים אלא מיוחסים ועייש
וטעמא משום קדושה יתירא דירושלים. וא"כ הקונה מעכו"ם שדה בפרוארי
ירושלים חוץ מיישוב אר"י דהיינו לגרש נכרים ולישב ישראל בה כפרשי
בגיטין ח' שנוהג בכל אר"י, הרי סמוך לירושלים משום קדושת ירושלים
אין אנו רוצים שימצא שם עכו"ם והקונה שדה שם מעכו"ם הרי זה חשוב
טפי מהקונה באר"י, והקונה בסוריא אין כאן אפילו מצות יישוב אר"י רק
מצוה קצת מ"מ לענין לכתוב אוננו לא גורו רבנן כמו בקונה בפרוארי ירושלים
ממש.

(ה) וכן אתי שפיר בהא דקאמר ר"מ במשנה ובסוריא משכירין להם
בתים אבל לא שדות ובגמ' אמרינן דסבר דכיבוש יחיד הוי כיבוש ועיי
במהרש"א דלפ"ז הוי סוריא כאר"י מ"מ לא החמירו בה כמו באר"י, דאין
משכירים להם בתים, וטעמא בעי, דאי הוי כאר"י, למה באר"י אין משכירים
להם בתים, ובסוריא משכירים, אלא ודאי דקדושת המקום גורם, דאף באר"י
משום קדושת המקום אין הכל שוה, וע"כ באר"י אין משכירים, ובסוריא
משכירים, ולר"י דקאמר דאף באר"י משכירים לעכו"ם, צ"ל דאם אפשר
להשכיר לישראל, בטח שאסור לו להשכיר לעכו"ם, דלאח"כ קודם, אלא במקום
שאין כאן ישראל שישכור, מוטב להשכיר לעכו"ם, ממה שיעמוד שממה,
דביתא דמיתבא יתיב, ומתקיים הבית ע"י שדרים בו, והרי בכלל יישוב אר"י
שלא תהי' הארץ שממה וחרבה, ועוד פן תרבה עליך חיית השדה.

בשו"ת לבושי מרדכי חיו"ד תליתאי סי' מ"ט כתב בהא דכותבים בשבת
ע"י גוי שטר מכירה בקנין בית משום ישוב אר"י אפשר דוקא בית לדור כמ"ש
רבנותא לפני כמה שנים אבל לא שדות וכרמים, ותימא גדולה הלא אדרבה
בגמ' איתא הקונה שדה וכן קושית המ"א הנ"ל.

(ו) בב"ק ע"ט ע"א אין מגדלין בהמה דקה באר"י, אבל מגדלין בסוריא,
פרש"י משום ישוב ארץ ישראל שמבעיר את השדות, וכל שדות אר"י סתמן
דישראל, אבל מגדלין בסוריא וכו' פרש"י קסבר דלא שמי' כיבוש, והוי כח"ץ
לארץ, ובחז"ל מותר לגדל, דלא חיישינן ליישוב, ואם יפסיד שדות אחרים
ישלמנה, וקשה לי דלר"מ שסובר דכיבוש יחיד שמי' כיבוש, גם בסוריא יהי'
אסור לגדל ב"ד, ולמה לא חולק כמו במשנה דע"ז הנ"ל ועוד אמרינן ע"ם
אריא"ר עשינו בבל כאר"י לבהמה דקה ואי הטעם משום יישוב אר"י איך
עשו בבל כאר"י.

הרמב"ם בפ"ה ה"א מנזקי ממון כתב, בהמה שהיתה רועה ופרשה
זנכנסה בשדות וכרמים אעפ"י שעדיין לא הזיקה מתרין בבעליה שלשה פעמים
אם לא שמר בהמתו ולא מנעה מלרעות, יש רשות לבעל השדה לשחטה
וכו', מפני שאסור לאדם להזיק ולשלם מה שהזיק וכו' לפיכך אסרו חכמים
לגדל בהמה דקה בארץ ישראל וכו', אלא ביערים שבארץ ישראל, ומגדלים
בסוריא בכל מקום, ובה"ת כתב וכבר עשו בבל כארץ ישראל וכו' עיי"ש.
הרי שלתרמב"ם אין הטעם משום יישוב אר"י, אלא משום שבאר"י הסדות
של ישראל הן, וגורם נזק לישראל, וע"כ גם בבל שהיו רוב הסדות והכרמים

שם באותן הימים של ישראל, אסרו לגדל בהמה וחיה דקה וציל דבסוריא לא הי' רוב השדות של ישראל ע"כ מותר לגדל שם.

בארץ ישראל עצמה בזמן שאין רוב השדות בידי ישראל לפי הנ"ל לא שייך איסור גידול בהמה דקה כדכתב הב"י בח"מ ת"ט והאידינא שאין מצוי שיהיו לישראל בארץ ישראל שדות נראה דשרי, וזה גם שיטת הרמב"ם הנ"ל וי"ל דלפי"ז אפילו בזמנינו שב"ה רוב השדות הן בידי ישראלים אין לאסור גידול בהמה דקה דכתב הרמב"ם שם בה"ג עשרה תנאים התנה יהושע וכו' התנה שמרעין בהמה דקה ביערים שאילניהן גסים וכו' וביער שאילניו דקים אין מרעין בו לא גסה ולא דקה אלא מדעת בעליו ועי"ש והנה הא שמדעת בעליו אף ביער שאילנותיו דקים מותר לרעות אינו מפורש בגמרא ולהרמב"ם פשיט זאת מהא דאמרינן התנה יהושע שיהיו מרעין בחורשין פרשיי ולא יקפיד בעל יער על כך, הרי שהכל תלוי בהקפדת בעל היער ומשום נזק כנ"ל וממילא אם בעל היער מסכים בין ע"י תשלום בין שמוותר על הנזק מותר לרעות בהמה אף שבודאי יהי לו נזק⁴). ה"ה אף בזמן שרוב שדות וכרמים הם של ישראל אם הם מסכימים למפרע לא להקפיד זה על זה או שישלמו את הנזק אין כאן איסור של גידול בהמה דקה באר"י.

אמנם לפי מה שפרש"י דטעם אין מגדלין בהמה דקה הוי משום יישוב אר"י, לא מהני הסכמת בעלי השדה, כהא דערכין ל"ג דאין עושין שדה מגרש פרשיי משום יישוב אר"י שממעט את הזרעים וה"ה כאן דממעט את הזרעים ע"י בהמה דקה, ואפשר שגם לרש"י מותר לגדל בהמה דקה בזמנינו. דאמרינן שם ואע"פ שאמרו אין מגדלין בהמה דקה, אבל מגדלין בהמה גסה. לפי שאין גוזרין גזירה על הציבור אלא א"כ רוב הציבור יכול לעמוד בה. כי בהמה דקה אפשר להביא מחוץ לארץ בעוד שבהמה גסה א"א להביא מחו"ל. ומפרש"י שב"ג נצרכת בישוב למשוי ולחרישה. והנה בזמנינו למשאווי ולחרישת כמעט שלא משתמשים בבהמה גסה, והכל נעשה במכונות ונגד זה נחלש הדור חזק לבשר כדאמרינן בחולין פ"ד, דכגון אנו לוין ואוכלין, ולהביא מחו"ל קשה מאד, שפיר י"ל דאין בזה יישוב אר"י, אלא אדרבה, ומועיל בזה הסכמת בעלי השדה, אף דהוי הטעם משום יישוב אר"י, דהרי גם בהא דאין עושין שדה מגרש אמרינן דמוסיפים על העיר⁵.

4) בסוטה התקנה שאין מגדלים בהמה דקה בא"י היא מאוחרת מוזן יהושע, שהרי בתקנות יהושע לא נזכר מזה. ותקנתו שיהי' מרעין בחורשין היינו שיהא מותר לרעות לכתחלה בחורשין של אתרים, ובוה הוא שאמרו שבדקים לא התיר ונשאר על עיקר הדין שאם הויק משלם. אכן מצד התקנה המאוחרת יותר שאסור בכלל הגידול בא"י אין לנו מזה שום רא"י, וני שהרמב"ם הוכיח זאת מפשטות הברייתא (כ"ק ע"ט:) אבל מגדלין בחורשין שבא"י, ולא חילקו שם לענין זה בין דקים בין גסים, ומכאן שהתקנה על איסור הגידול לא היתה לענין חורשין כלל, ונשאר בזה אעיקרא זדינא, שהוא רק מבד נזק, וממילא מדעת בעלים אין שם איסור.

5) ע"י מאמרו של הר"ה"ג אוחיון בקובץ זה בשאלה זו, ובן במשי"כ בנידון במדור מלחמתה של תורה.

ז) הרמב"ם מזכיר את הטעם דיישוב אר"י רק בהא דכותבים אנו בשבת, ובהא דהלוקח עיר בארץ ישראל דכופין אותו ליקח לה דרך מד' רוחות משום יישוב אר"י, אבל בהא דאין מגדלין בהמה דקה וכן בהא דאין עושין שדה מגרש, ובב"מ ק"א בנוטע זית בתוך של חברו, דבגמר' קאמר טעם משום יישוב אר"י, כתב הרמב"ם הטעם של האיכא דאמרי דמשום כחשא דארעא, וי"ל דזה תלוי בפלוגתא שבין הרמב"ן להרמב"ם, דהרמב"ן שסובר שבכל פעולה שעיי"כ נתיישב אר"י או שהארץ לא תהי' שממה הוי מ"ע של יישוב אר"י שפיר י"ל בכל הנ"ל דהטעם משום יישוב אר"י, משא"כ להרמב"ם שחולק וסובר שיישוב אר"י אינה מצוה בפ"ע לא שייך הטעם משום יישוב ארץ ישראל רק במקום שעיי"כ הוא מפקיע קרקע מנכרים דיש בזה משום לאו דלא תחנם ע"כ בהא דהקונה בית והקונה עיר לחוד קאמר הטעם משום ישוב אר"י שעיי"ז מרחיקין אנו עכו"ם מארצנו⁶).

והוא עפ"ימש"כ בספר המצוות מצות לא תעשה נ' בהא דלא תחנם: שהזהירנו מליפות דבר, דהיינו שאסר לספר בשבחם. ובמצוה נ"א כתב: הוזהרנו מהושיב עכו"ם בארצנו, כדי שלא נלמד כפירותם וכו'. לא ישכנו עמנו ולא נמכור להם נחלה, ולא נשכר להם בית, ובבאור אמרו לנו בפירושו, לא תתן להם חניה בקרקע יעיי"ש הרי דבישיבת עכו"ם באר"י יש ב' לאוים, לאו דלא ישבו בארצכם וגם לאו דלא תחנם, ואם עיי' ישיבת ישראלים בארץ מפקיעים בית ושדה מידי עכו"ם, יש בזה מצוה אף שאין בישוב א"י מצ"ע מצד עצמה. ורש"י וראב"ד שמפרשים בכל הנ"ל דהטעם משום יישוב אר"י י"ל דסוברים כהרמב"ן כנ"ל.

ג שיטת התוספות

א) בכתובות ק"י ע"ב תנן הכל מעלין לאר"י ואין הכל מוציאין, הכל מעלין לירושלים ואין הכל מוציאין אחד האנשים ואחד נשים. בגמ' שם הכל מעלין לאתווי עבדים, ולמאן דתני עבדים בהדיא, לאתווי מנוה היפה לנוה הרע ואין הכל מוציאין לאתווי עבד שברח מחו"ל לארץ, דאמרינן ליה זבניה הכא וזיל, משום ישוב אר"י. פרש"י לאתווי עבדים הי' לו עבד עברי, ילך העבד אחריו על כרחו. ובערכין ג' פרש"י, שאם יש לו עבד כנעני מהול למכור ורוצה העבד שלא ימכרנו אלא באר"י, כופין את רבו להעלותו, ונעל"ד להסביר שינוי הפירושים שברש"י לפי מה דאמרינן בגיטין מ"ד עבד שיצא אחר רבו לסוריא ומכרו שם, בשלא הי' דעת רבו לחזור, אבד העבד את

6) קשה להעמיד בזה מחלוקת כיון דטעם משום יישוב א"י נזכר בגמרא לחדא לישנא בגמרא ב"מ ק"א, ולתלות מחלוקת הני תרי לישני דבגמרא במחלוקת זו דרמב"ם ורמב"ן ודאי קשה, כי תגמרא סתמה ולא הרחיבה בזה את הדיבור, וכן בסוף כתובות דמייתי הרהמ"ח שליט"א להלן מפורש משום יישוב א"י וודאי שגם הרמב"ם מודה בזה, אלא לא מכת מ"ע מיוחדת אלא מצד קיום המצות התלויות בארץ. ועי' בס' ארץ המדה"ה שהארכנו בעיה בביאור שיטת הרמב"ם.

זכותו, ואין יוצא לחרות, הטעם משום שהי' יכול נגד זה לעמוד מתחילה. דאין רבו יכול להוציאו בעל כרחו, ומדלא מיחה מתחילה איבד את זכותו. לפי' הר"א דאמנם אחר שמל והטביל אותו רבו, יכול העבד לומר, דכיון שמי שגר בחו"ל כאילו עובד ע"ז, ועוד שאפילו שפחה כנענית שבארץ ישראל מובטח לה שהיא בת עוה"ב, ברצוני שתעלה אותי לאר"י, אבל אם שתק כל הזמן, ורק עכשיו שרוצה רבו למכור אותו, דורש מרבו שיעלה אותו לאר"י, כדי למכור אותו שם, הו"א שאבד זכותו, קמ"ל דגם בזה אמרינן הכל מעלין לאר"י^ז). והנה בערכין מובא בגמ' רק הרישא ולא מוכיר הא דהכל מעלין לירושלים, שפיר יש לנו לפרש הא דהכל מעלין לאר"י היינו שהעבד מחייב את רבו להעלותו, דאין צריך לאשמעינן שאם רבו רצה לעלות שמעלה את עבדו אתו, דהוי קנין כספו, ופשיטא שמוליך אותו למקום שרוצה, דהרי יכול אפילו למכור אותו, אבל בכתובות דתנן במשנה הכל מעלין לירושלים דא"א לפרש שהעבד מחייב את רבו שיעלה אותו לירושלים, כדכתבו התוס' דאין אנו רוצים שיהיו עבדים בירושלים, וצריכים לפרש הא דהכל מעלין לירושלים, היינו שאדון הבית כופה את אשתו ובני ביתו לעלות לירושלים, אפילו מנוה היפה לנוה הרע, ודומיא לזה יש לפרש את הרישא, דהכל מעלין לארץ ישראל לרבות עבדים דהיינו שאדון הבית מחייב את עבדו לעלות, וקשה דהרי זה פשיטא כנ"ל ע"כ צריך רש"י לפרש דבעבד עברי מיירי וכופה אותו לעלות אתו, או יחזיר לו את דמי מקנתו.

(ב) התוס' בד"ה דאמרינן ליה זבניה הכא וזיל משום יישוב אר"י; כתבו הא דאמרינן בגיטין מ"ה, גבי עבד שברח לאר"י, דליכתוב שטרא אדמי', ואי לא מפקענא לך, משום לא תסגיר עבד אל אדוניו, והכא לא מפקענא מיני', אלא אמרינן ליה זיל זבני', התם מיירי כשלא הי' מוצא באר"י למי ימכור, לכך קאמר נכתוב שטרא אדמי', דאל"כ כל העבדים יפקיעו עצמן מידי אדוניהם, שיברחו לארץ, ור"ת פי', דהאי זבני' הכא, לאו מכירה ממש לאחרים, אלא לעצמו, והיינו נכתב שטרא אדמי'. והנה לפירוש ר"ת קשה בשתיים, דלמה קאמר זבני', ולא קאמר בפירוש יכתוב את השטר אדמי', ודוחק לומר שר"ל דכפי מה שיבולים למכור, באיתו סכום יכתוב את השטר; ועוד קשה, דשם ילפינן משום דכתיב לא תסגיר עבד אל אדוניו, וכאן קאמר משום יישוב אר"י, וזה קשה גם לתירוץ הראשון^ז). והא גופא דקאמר, דמשום

(7) זה לא שמענו בדעת רש"י שעבד כנעני יוכל לכופר רבו כשקנאו ומלו וסבלו שיעלהו לא"י, ולא אמרו בגיטין מ"ד אלא שכשהוא בא"י אין רבו יכול לכופו לצאת. ולא אמר רש"י בערכין אלא בשעת מכירה לחוד, שכיון שבין כך בדעתו למכור, יכול לתבוע שימכרו רק לא"י. ואפילו עבד עברי לרש"י אינו יכול לכופר רבו, אלא שרבו כופה אותו שאל"כ הי' יכול לפרש הכל לענין ע"ע, וע"י כ"מ ס"ח מעבדים הי"ט, ומשי"כ התוס' שאין אנו רוצים שיהיו עבדים בירושלים היינו עבדים כנענים שאינם מיוחסים, משא"כ ע"ע שהוא כישראל לכל דבריו.

(8) ז"ל הגמרא שם: א"ל לכתוב לך שטרא אדמי' וכתוב לי גיטא דחירותא.

יישוב אר"י אמרינן זבני הכא חזיל, קשה דאף להרמב"ן שסובר שיישוב אר"י הוי מ"ע, וכי עבד מצווה על כך, כמו שהקשה המהרי"ט ומובא לקמן, ואם נפרש כמהרי"ט, דגם גבי עבד שייך כל הדר בחו"ל כאילו עבד ע"ז, ה"ל לו לומר טעם הזה, ולא טעמא דיישוב אר"י, וי"ל לפי מה דאמרינן ביבמות דהלוקח עבד מן הזכרי ולא רצה למול מגלגל עמו עד י"ב חודש, וע"י בפלוגת הפוסקים והש"י שם, אי מדובר שבשעת קיחתו נתפייס להתגייר, ואח"כ חזר, או שקנה סתם ולא רצה למול, וא"כ י"ל דהכא מיירי בעבד שלא רצה למול ובתוך י"ב חודש, שברח לאר"י, דהא דלא תסגיר עבד אל אדוניו נאמר רק בעבד שנמול וטבל, וכשברח לאר"י אמרינן דכותב שטר על דמיו, ומ"מ אף זה שבתוך י"ב חודש ולא נימול כשברח לאר"י, אסור להוציאו, אלא זבין אותו בארץ. משום יישוב ארץ ישראל, דהיינו כדי שיהיו באר"י עבדים לקנותם בזול⁹, ואין הפירוש שהעבד יקיים יישוב אר"י, וזהו מה דתנן ואין הכל מוציאין דמרבינן עבד כזה ולא שייך גביו הא דלא תסגיר עבד.

ג) המהרי"ט בח"ב סי' כ"ח כתב לפרש הטעם, למה אשה ועבד יכולים לכופף לעלות לאר"י, וז"ל מסתמא אף בזמן הזה האיש כופה, ועוד דעיקר הטעם משום קדושת אר"י ומצות ישיבתה הוא, ואפילו בזמן הזה בחרבנו, כמש"כ הרמב"ן ז"ל בפ"י המצות, מקרא דוירשתם אותה וישבתם בה, ומייתי עובדא דספרי דישבת אר"י שקולה כנגד כל המצוות, ואי משום קיום המצוות התלויות בה, אשה מאי עבידתה במצוות אלו, שתהא כופה את האיש לעלות, הרי אמרו בפ"ק דקדושין לענין כבוד או"א איש יש סיפק בידו לעשות, אשה אין סיפק בידה לעשות, מפני שרשות אחרת עליה, וכש"כ שאר מצוות, וכש"כ מצוות התלויות בארץ, דכל מה וכו', ותו עבד מה שייך במצוות התלויות בארץ ועי"ש. לפי הנ"ל אין זה קשה כ"כ די"ל דהא דיישוב אר"י גבי עבד אין הפירוש שעל העבד מוטל אלא שע"כ שנמצאים עבדים מתיישבת אר"י וה"ה י"ל לגבי נשים.

ד) התוס' בכתובות קי"א בד"ה הוא אומר לעלות וכו' כתבו בזה"ל: אינו נוהג בזמן הזה, דאיכא סכנת דרכים, וה"ל אומר רבינו חיים דעכשיו אינו מצוה לדור באר"י, כי יש כמה מצוות התלויות בארץ, וכמה עונשין, דאין אנו יכולים ליזהר בהם ולעמוד עליהם עכ"ל. הנה התוס' תלו עיקר הטעם בזה שיש סכנת דרכים, שע"כ כתבו

ואי לא מפקינא ל"י מינן מדר' אחי בר"י דחניא וכו' ת"ל לא תסגיר עבד אל אדוניו. מזה ברור שהא שחייבו לשחררו ע"י שכותב לו שטר על דמיו הוא לא מצד דין לא תסגיר, ולדרשא זו אי"צ לכתוב שטר על דמיו אלא הוא משום שכנראה לא היה ס"ל כ"ר אחי בר"י, ורק איים עליו בזה אם לא ישמע לו, וכה"ג (פסחים ל"א). אשון זכיני אכנדיכי ואי לא דרשינא לכו כר"ש, וכן (בסוכה ל"ד): אשון וזבינו ואי לא דרשינא לכו כר"ט, ועי"ש בתוד"ה ולדרוש.

9) אם אמנם בתור גר תושב, כשמקבל עליו ז' מצוות ב"נ מותר לו להיות בא"י, אבל שיהא בזה ענין לחקנה מיוחדת להרבותם בארץ, לא שמענו.

שאינו נוהג בזמן הזה לכופף לעלות, דלפי זה בזמן שאין כאן סכנת דרכים, אמרינן באמת דהכל מעלין לאר"י גם בזמן הזת. אמנם לפי הטעם של ר"ח, אף אם אין סכנת דרכים אין עכשיו מצוה לדור באר"י. וצ"ל דכל מה שאמרו חז"ל דלעולם ידור אדם באר"י וכו', היינו בזמן שבית המקדש קיים, אך הלשון "עכשיו" משמע שאמנם בזמן המשנה ואח"כ שהיו בקיאים ורגילים במצוות התלויות בארץ הי' מצוה לדור באר"י, רק עכשיו בדורות שאין אנו יכולים ליזהר בהם אין כאן מצוה ועיקר מצות ישוב אר"י הוי כדי לקיים מצוות התלויות בארץ ואף שיש קדושה לאר"י אבל בזמן שיש חשש ליכשל באיסורים אין מצוה לדור שם.

המהרי"ט ח"ב כ"ח הקשה על דברי רבינו חיים, דלא יתכן שגם בזמן הבית יהי' הטעם הא דהכל מעלין משום מצות התלויות בארץ, דאשה מאי עבידתה במצות התל"ב, וכן עבד כנ"ל, ועוד כתב שם, ומה שאמר שיש כמה מצות התלויות בארץ וכמה עונשין, שאין אנו יכולים ליזהר בהם, דברי תימה הם, מי שירצה לקנות לו קרקע באר"י, יכול לקיים כל מ"ע, כגון לקט שכחה ופאה וכיוצא בהם, ומצות ל"ח גמי יזהר בהם, ומי מעכב על ידו, ועוד דכלאים וערלה איתנהו נמי בחז"ל, ואי איתנהו להני מילי דה"ר חיים לא הוי שתקו מינה כל הפוסקים ראשונים ואחרונים וכו', והאיר את עיני שמצאתי בהגהות מרדכי, בלשון הזה, כתב רבינו חיים כהן בתשובה דה"מ בימיהם שהי' שלום, אבל עכשיו שהדרכים משובשים, אינו יכול לכופה, דהו"ל כמו חפץ להוליכה למקום גדודי חיה ולטטים, אפילו אם יעמיד לה ערבים לגוף ולממון, ערביך ערבא צריך ע"כ. הרי שתשובת ר' חיים ז"ל לא בא אלא מטעם סכנת הדרכים, ומ"ש בתוס' דאין מצוה לדור באר"י, הגהת תלמיד הי' ולא דסמכא היא כלל עכ"ל.

ותימא שהמהרי"ט איננו מזכיר מתרומות ומעשרות ושביעית, ששייך בהם דברי התוס', דאין אנו יכולים ליזהר בהם, דבביתו קשה ליזהר, עאכ"כ הוץ מביתו, דהוי דברים שהן אוכל נפש, וכן מה שכתב ולעמוד עליהם להיות בקיאים בכל ההלכות ועי' פלוגת הרמב"ם והראב"ד אי הוי תרומה בנה"ז דאורייתא או דרבנן פ"א הכ"ז דתרומות, וכן לענין שביעית פ"ד הלכ"ד דשמיטה, ועי' עוד במנחת חינוך רי"ז דגבי פאה לו"ש שפיר י"ל דגם הרמב"ם מודה דהוי דאורייתא. ולפי"ז י"ל דרבינו חיים סובר דתרומות ומעשרות ושביעית הוי בזה"ז דאורייתא ומכיון שיש חשש שיעבור על איסור דאורייתא אינו מצוה לדור באר"י, והמהרי"ט סובר דהוי רק דרבנן תו"מ בזמנ"ז כהרמב"ם, ואין לנו לחוש בזה במקום דירת אר"י, דהוי להרמב"ן דאורייתא.

התוס' שכתבו דאינו נוהג הא דכל מעלין לאר"י משום סכנות דרכים, אפשר דמודה להרמב"ן דיישוב אר"י הוי מ"ע דאורייתא, אמנם ר"ח נראה דחולק על הרמב"ן, דאלי"כ הרי להרמב"ן הוי מ"ע מהתורה לגור באר"י, לפי הגבולות שנכתב בתורה, ואילו מצוות התלויות בארץ אינן נוהגות רק במקומות שנתקדשו ע"י עזרא, לפי"ז לרבינו חיים הי' מצוה לגור עכשיו במקומות שלא נתקדשו בקדושה שניה.

(ה) לפי הנ"ל נתבררה שיטת הפוסקים:

הרמב"ן סובר דמ"ע דאורייתא לדור באר"י ולעבוד אדמתה וי"ל דרש"י
והראב"ד ומהרי"ט סוברים כן.

להרמב"ם אין יישוב אר"י מצות עשה מה"ת לעצמה, אולם גם לשיטתו:
א' בדירת בני ישראל בארץ ישראל תלוי קיום כלל ישראל; ב' קדושת ארץ
ישראל לא נתבטלה, ע"כ לעולם ידור אדם באר"י וכו' ואסור לצאת לחו"ל
לעולם.

רבינו חיים נראה דסובר דאין יישוב אר"י מ"ע בפני עצמה כהרמב"ם,
ואף משום מצוות התלויות בארץ ומשום קדושת אר"י יש מצוה לדור באר"י,
אבל כל זמן שיש חשש שיכשל במצוות התלויות בארץ אין כאן מצוה
לדור בארץ ישראל.
לכר"ע משום יישוב אר"י יש לקנות מעכו"ם בית ושדה, משום ל"ת
דלא תחנם.

ה. חובת עלי' לאר"י בזה"ז

(א) הא דתנן הכל מעלין לאר"י ואין הכל מוציאין נפסק בא"ע סי' ע"ה
לענין אשה, וביר"ד סי' קנ"ד לענין עבד להלכה כן בזה"ז, וכתב שם הרמ"א,
דהא דאמרינן כשהיא אינה רוצה תצא בלא כתובה, היינו דוקא כשנשאר באר"י
אבל אם הוא חוזר לסוף כמה שנים להתיישב בחו"ל, צריך לשלם לה או
ליורשיה את כתובתה ועי"ש. מ"מ אין לפשוט מהא; א' דחברה מסחרית או
מוסד מחו"ל, העובר לאר"י, שברשותם לדרוש מהפקידים והעובדים היהודים,
שיעלו לאר"י, וימשיכו עבודתם במסגרת החברה, ואם הם אינם עולים לא
תהי' החברה חייבת לשלם את הפצויים לעובדיה המסרבים לעלות; ב' שאין
החברה מחוייבת לתת משכורת לעובדים העולים, לפי הדירוג והתנאים שבחו"ל
אלא כפי מה שמקובל באר"י, עפ"מ דאמרינן אפילו מנוה יפה לנוה הרע,
דאין לדמות אשה ועבד שהם משועבדים, לפקידים ושכירים שבזמנינו, ועי'
בחר"מ של"ג סעי' ג' דפסקינן דאפילו שכיר שקבל כבר דמי שכירותו ואין
בידו להתזירו לבע"ה, יכול לחזור, והמעות נשארים כחוב עליו, שנאמר לי
בני ישראל עבדים, ולא עבדים לעבדים, הרי דינו כשאר כל ישראל שיכול
לפטור עצמו מלעלות מכמה טעמים כדלקמן.

אמנם אם יש סניף להחברה באר"י, והעובד מבקש העברה, מצוה על
המעביד לעזור לו שיעלה לאר"י, ואף דאין ללמוד מהא שעבד כופה את רבו
שיעלה אותו לאר"י, כנ"ל דעבד ברשות רבו הוא, משא"כ שכירים שבימינו,
שיכולים לעזוב את מקום עבודתם וללכת בעצמם לאר"י, מ"מ הרי גיחא ליה
לאינש לקיומי מצוה בממוניה, ואם הוא בעל מקצוע, שיש בזה תועלת
מיוחדת באר"י, הרי יש בזה משום מוכה את הרבים.

(ב) כתב המבי"ט ח"א קל"ט בזה שאמר לעלות, ואין לבו נוקפו אם
יוכל להתפרנס, והיא אינה רוצה, כופין אותה, שהוא חייב במוזנותיה, ויסתייע
מלמעלה, דשומר מצוה לא ידע דבר רע, ואם אינה רוצה ואינה שומעת תצא

ע"ל בכתובה ועיי"ש הרי דאף כשאין לבעל פרנסה בטוחה באר"י סובר המב"ט דכופין את האשה לעלות.

אולם המהרי"ט בח"ב כ"ח נראה דלא סבר כן, דכתב באחד שנדר לעלות לאר"י, שאדם הזה בעל מלאכה הוא, וממנה פרנסתו ופרנסת בניו ואשתו, שטורח בכל יום, ועכשיו הוא מניחם בעירום וחוסר כל, איזה מצוה קודם, לזון אשתו ובניו, או לעלות לאר"י ברעב ובצמא, הרי אמרו מצוה לזון את הבנות, קו"ח לבני שעוסקים באורייתא וכו', ואמרינן התם עושה צדקה בכל עת, זה הזן את בניו ואת בנותיו כשהם קטנים, ועוד אשתו מחויב במזונותיה וכו', ובפ"ק דגיטין אמרינן דשלח ליה ר"א לר"י בני אדם העולים משם לכאן, מקימים בעצמם ויתנו את הילד בזונה, וכתבו התוס' שהיו מכתהים באר"י, והיו בניהם ובנותיהם משתעבדים בשביל מזונות, והיינו בזונה בשביל מזונות, ומדשלח ליה הכי אלמא לאו שפיר עבדי, אעפ"י שהיו עולים ללמוד תורה באר"י, כש"כ מי שאינו עולה ללמוד, ואדרבה מניח מצות לימוד בניו וכו', וכשאתה יושב ומבטל חיובן של מצות, אתה מוצא שיותר נחויב לישוב עם אשתו ובניו ולספק צורכן ולהדריכן בדרך ישרה ולגדלן לת"ת, ממה שיבוא בגפו לאר"י ולא מצי למיקם וכו' ועיי"ש, והנה המהרי"ט מיירי שהבעל רצה לעלות לבד ולהניח את אשתו, מ"מ אף אם עולה יחד עם אשתו ובניו, ולא יהי' לו פרנסה ללמד בניו תורה, ולפרנס אשתו וילדיה, שייד הטעמים שכתב במהרי"ט, ואין לחייב את האשה לעלות לאר"י, שיותר טוב שישב בחו"ל ויפרנס אשתו ובניו, ויגדל אותם לתורה, ממה שיעלה לאר"י ולא יהי' באפשרותו לעשות כל מה שמוטל עליו.

וכך מפורש בתשובת מעיל צדקה שמביא הפתחי תשובה בא"ע סי' ע"ה סק"ו, שכתב שאין לעכב עליתו לאר"י מטעם שהילדים קטנים, ויש סכנת דרכים יותר מלגדולים, דזה אינו וכן אין כאן סכנת דרכים בזמן שהסוחרים נוסעים שמה וכו', אמנם צריכים בתחילה תנאי אחד שיהי' לו מקום מוכן להיות מצוי לו שם פרנסתו בריוח כמש"כ בתה"ד בכל בו ובתשב"ץ, דכל שאין פרנסתו מוכנת מעבירתו על דעתו וע"ד קונו ח"ו, והלא יוצאין מאר"י לחו"ל ללמוד תורה מרבו ומכ"ש שלא לנסוע לכתחילה כשאין לו הכנה ללמוד, והכלל בזה אשרי הזוכה לכך ואינו נצרך לבריות ומתפרנס שם אפילו חיי צער, ויעבוד ד', אבל אין כל אדם זוכה לכך, וכבר נהגו העם שאין נוסעים עם בנים קטנים, והכל משום קושי השגת הפרנסה וחוב הוא לקטנים וח"ו שיש לחוש שיצאו לת"ר, עד שלא יחזק שכלם, לסבול חיי צער, ועכ"פ אילו הנוסעים לשם וצריכים עיי"כ להתפרנס מהצדקה, ואילו הי' בחו"ל היו יכולים להתפרנס ממעשי ידיהם, לא טוב עושים, כי גדול הנהנה מיגיע כפיו וצוה לנו: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות ועיי"ש.

(ג) והנה י"ל דזה תליא בפלוגתא שבין הרמב"ן ור"ז"ה, וז"ל הר"ך בפר"א דמילה גבי ינוקא דאשתפיך חמימי' דלאחר מילה, בכ"ה"ג הוא דאיכא למידק אי אמרינן תדחה מילה כיון שאם נימול נצטרך אח"כ לחלל את השבת במכשירין, או דילמא השתא מיהת בדין מהלינן ובתרי הכי פקוח נפש הוא שדחה את השבת, והרמב"ן ז"ל כתב דשרי למימהלי שאין למצוה אלא שעתה.

זאין דוחים את המילה מפני שנצטרך אח"כ לדחות את השבת, דבחר הכי פקוח נפש הוא דדחי, ולא מכשירי מילה. ואין כן דעת הרז"ה ז"ל שהוא אומר דכל היכא דאישפיך חמימי דבחר מילה תדחה מילה, וכן דעת הרשב"א ז"ל והביא ראיה מדתנן בפ"ק דביצה ב"ה אומרים לא ישחט א"כ הי' לו דקר נעוץ מבעוד יום וב"ש מתירין. ושוין שאם שחט שיחפור בדקר ויכסה, ואם איתא כהרמב"ן ה"ג נשחט מפני שמחת יו"ט, ולאחר מכאן נימא שמצות כסוי הוא שדוחה, אלא ש"מ כל שאנו יודעים בתחילת הדבר שיבא לידי איסור מלאכה, דוחין המצוה כדי שלא יבא בסוף לידי כך וכו', ואפשר הן, אבל זו של דקר אינו ראיה לפי דעתי, שאין שחיטה ביו"ט מצוה קבועה כמילה בשבת עכ"ל הר"ן.

לפי"ז י"ל בהא דהמהרי"ט שעזב את אשתו ובניו ולפני שהי' מגיע לאר"י דהיינו לפני קיום המצוה כבר אין מפרנס ואין מלמד בניו תורה. בזה כ"ע מודים דאסור לו לעלות, אמנם מה דכתב המעיל צדקה הנ"ל דצריך שיהי' לו מקום מוכן למצוא שם פרנסתו בריוח, להרמב"ן אף כשבטוח שלא יהי' כדי פרנסתו שפיר י"ל דיעלה דיש לעשות את המצוה שבאה לידו וזה יותר קל מהא דנשפך לו חמימי דמי יאמר שהעניות תעביר אותו על דעתו, אדרבה זכות אר"י תעמוד לו. וי"ל דבזה גם הרז"ה סובר דיעלה דהרי אין זה ודאי כמו בהא דנשפך חמימי.

(ד) אמנם מרן החתם סופר בחא"ע א' סי' א' כתב דהרמב"ן מיירי בספק אם יצטרך כלל חמימי אחר המילה ע"כ מלין, ואם אולי אח"כ נצטרך יהי' פ"נ דוחה שבת, אבל אי הוי ידעינן דברובא נצטרך לחלל שבת אחר מילה, פשיטא שלא התיר הרמב"ן לימול, דנקיט בכובסי דלשקל לגלימא הוא (ב"מ ק"ב) ועי"ש. ברם הלשון אינו משמע כן דאם רק ספק שיצטרך לחלל שבת אחר מילה גם להרז"ה ג"כ מותר לימול, שכתב אלא ש"מ דכל שאנו יודעים בתחילת הדבר שיבא לידי איסור מלאכה דוחין את המצוה, הרי מפורש דזוקא כשיודעין בודאי שיצטרך לחלל את השבת, אז דוחין את המצוה, אבל בספק לא דוחין, וכן הוא גם לשון הרמב"ן שכתב כיון שאם נימול נצטרך אח"כ לחלל את השבת, ומפורש כן באו"ח סי' רמ"ח סעי' ד' שמביא שם להלכה שיטת הרז"ה כמבורר בב"י, דהעולה לאר"י אם נודמן לו שיירה אפילו בע"ש, כיון דדבר מצוה הוא יכול לפרוש, ופוסק עמהם לשבות, ואם אחר שיהי' במדבר לא ירצה לשבות יכול ללכת עמהם חוץ לתחום מפני פקוח נפש. והנה ע"כ צ"ל דבהא דפוסק עמהם לשבות, נחשב לספק שיצטרך לחלל שבת, דאי נימא שהא דפוסק עמהם לשבות נחשב כודאי שלא יצטרך לחלל שבת, א"כ אף שלא לדבר מצוה מותר לו לצאת, ולמה פסק שם לדבר מצוה רק עד יום ג' מותר לו לצאת, ונשמע מזה דאם הא שיצטרך לחלל שבת הוי רק ספק אמרינן שיעשה את המצוה, ואם אח"כ יצטרך לחלל שבת אמרינן פקוח נפש דוחה את השבת, ועי' בשו"ת פרי השדה ח"א ל"ח שג"כ מפרש פלוגת הרמב"ן והרז"ה שיצטרך בודאי לחלל שבת אחר המילה כדברי השואל בח"ס.

בנידון דידן שיש חשש שלא יהי' באפשרותו ללמד בניו תורה וכו' כשעולה לאר"י י"ל שאין לדמות זאת להא דאשתפך חמימי דמצות מילה הוי

קבועה ויש לדמות להא דאמרינן דלא ישחוט אאי"כ הי' לו דקר נעוץ ולא מתירים מפני שמחת יו"ט כנ"ל ושפיר יש לקיים דברי מעיל צדקה הנ"ל ואף דהתם הוי ודאי שלא יכול לכסות, משא"כ בנידן דידן אין זה ודאי שלא יכול ללמד בניו תורה, מ"מ בענין חנוך ולמד תורה החמור אין להתיר אף כשיש רק ספק עיכוב וביטול.

ה. עיכובים כספיים בעליה לאר"י

(א) ה"ב"י באו"ח סי' תרנ"ו מביא דהרשב"א כתב מהא דאמרינן בב"ק ט' דאילו מתרמי ליה תלתא מצותא יהיב כולי ביתיה, משמע דאפילו המצוה עוברת כאתרוג וסוכה אינו מחוייב לתת אפילו שליש ממונו, וזה תימא איך נתנו דמים למצוה עוברת, וכתב הראב"ד ז"ל כדי שלא יבא לידי עוני ויפיל עצמו על הצבור וכמו שאמרו בכתובות המבזבו אל יבזבו יותר מחומש שהעוני כמיתה ומ"מ לא כמיתה ממש אמר הרב שלא אמרו אלא במ"ע בשב ואל תעשה אבל במצות לא תעשה אפילו כל ממונו עכ"ל ועי' בשדה חמד מערכת ל' כלל ק"ז שבסיבת העוני מתבטל מכמה מצות ומוטב שיבטל מצוה זו ויקיים כמה מצוות עשה כנגדה על דרך שאמרו חלל שבת אחת אבל במצות לא תעשה אין העוני סבה לעבור על לא תעשה.

(ב) ומביא הש"ח שם מתשובה מאהבה חאו"ח סי' רפ"ה שכתב דאם קיימים עניים בעירם בחוסר כל וצריכים לאכול, בכי האי גוונא אם מנע עצמו מליתן צדקה עובר בלאווין דלא תקפוץ ולא מאמץ, וצריך ליתן כל הונא, ולא אמרו המבזבו אל יבזבו יותר מחומש, אלא בדלא קיימי עניים רק שרוצה לקיים מצות עשה דצדקה דליכא לאווין הנ"ל ועי"ש, ויש להקשות על זה הלא בברייתא תניא הטעם שמא יצטרך לבריות וזה שייך אף בדקיימי עניים ובפרט לפי הטעם הנ"ל שאמרינן יבטל מצוה כדי שיקיים מצוות אחרות דשייך גם בדקיימי עניים, וכן יש להביא מהרמב"ם, פ"ז ה"ח ממתנות עניים שכתב בזה"ל: בא העני ושאל די מחסורו, ואין יד הנותן משגת, נותן לו כפי השגת ידו, וכמה, עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר ועי"ש. הרי שמדקדק לכתוב בא העני ושאל די מחסורו, ומ"מ לא אמרינן דמכיון שיש בזה לאו, צריך לתת כל הונא.

(ג) בהא דכתבו הפוסקים דלגבי מצוה אמרינן המבזבו אל יבזבו יותר מחומש יש להקשות הא דהקשה הגמ' בב"ק ט' בהא דאמרינן שם במצוה עד שליש, אילימא שליש ביתו, אלא מעתה אי איתרמא ליה תלתא מצותי ליתיב לכוליה ביתא, ומהא קושיא מסיק דהפירוש דבהידור מצוה עד שליש מצוה, זה"ה לגבי חומש אי איתרמא חמש מצות יתן כל ביתו.

הרמב"ם בפ"ז ה"ה דמתנות עניים כתב בא העני ושאל די מחסורו ואין יד הנותן משגת נותן לו כפי השגת ידו וכמה עד חמישית נכסיו מצוה מן המובחר ואחד מעשרה בנכסיו בינוני, וקשה תרי: חדא דמשמע שסובר דהא דחומש הוי דאורייתא, ואין באושא תקנו תניא, ואף אם נימא כדכתב הגר"א בשנות אלי' בפ"א מ"א דסיאה דהא דחומש הוי הלמ"מ ושכחו וחזרו ויסדו

וזהו הפירוש דבאושא תקנו, מ"מ קשה דאנן המבזבו אל יבזבו יותר מחומש תניא ואיך נימא דחומש הוי מצוה מן המובחר.

בפ"ח הי"ג דערכין כתב הרמב"ם לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו ותעושה כן עובר על דעת הכתוב שהרי הוא אומר מכל אשר לו ולא כל אשר לו כמו שבארו חכמים, ואין זו חסידות אלא שטות, שהרי הוא מאבד כל ממונו ויצטרך לבריות ואין מרחמים עליו, ובוה וכיוצא בו אמרו חכמים, חסיד שוטה מכלל מבלי עולם, אלא כל המפור ממונו במצות, אל יפור יותר מחומש, כמו שצוו נביאים מכלכל דבריו במשפט בין בדברי תורה בין בדברי עולם ועיי"ש הרי שכאן לא כתב הרמב"ם שיש בחומש מצוה מן המובחר, רק שהמבזבו אל יבזבו יותר מחומש, וקשה הרי הא דחומש מקורו מהא דבאושא תקנו ומנא לן לחלק בין צדקה לשאר מצות.

בכתובות נ' ע"א איתא א"ר אילעא באושא התקינו המבזבו אל יבזבו יותר מחומש, תניא נמי הכי המבזבו אל יבזבו יותר מחומש שמא יצטרך לבריות, ומעשה באחד שבקש לבזבו יותר מחומש ולא הניחו חבירו, ומני רבי ישובב, וא"ל ר"י ולא הניחו חבירו ומני רבי עקיבא, ואר"ן וא"ת ראב"י מאי קרא וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך שני עשורים דהוי חומש.

בירושלמי פ"א דפאה איתא על הא דתנן א"ד שאין להם שיעור זכור גמילות חסדים, הדא דאיתמר בגופו אבל בממונו יש לו שיעור, זאתייה כר"ש בן לקיש בשם ריב"ח באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוה וכו', כך היתה הלכה בידם ושכחיה ועמדו השניים (בי"ד של אושא) והסכימו על דעת הראשונים ועיי"ש. הרי לפנינו כמה שינויים בין תלמוד דידן ובין הירושלמי: דקאמר באושא נמנו, ולא באושא תקנו; וכן קאמר שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו, ולא קאמר המבזבו אל יבזבו וכו'; בתלמוד דידן מביא מברייתא דשמא יצטרך לבריות והירושלמי לא הזכיר מזה, אלא מביא דהוי זאת הלכה ששכחיה. ונלע"ד בזה דשני עניינים היו באושא, אחד דלצדקה מפריש חומש מנכסיו וזה הוי הלכה למשה מסיני ששכחיה וחזרו ויסדו באושא כדכתב הגר"א ז"ל, ובוה אין הטעם דשמא יצטרך לבריות, אלא כך היא ההלכה, כמו בכל שיעורים דהוי דאורייתא. והשני היתה התקנה שתקנו דבמצוות, המבזבו אל יבזבו יותר מחומש ולא שייך גבי מצוות חומש למצווה מן המובחר.

בוה מדוקדק הירושלמי הנ"ל, דקאמר באושא נמנו, ולא קאמר תקנו, דאין זה תקנה, דמיירי שם מג"ח דהיינו צדקה, דהוי הלכה למשה מסיני, וכן קאמר שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו, דזאת היא ההלכה ולא קאמר המבזבו אל יבזבו יותר מחומש, דזה שייך גבי תקנה שתקנו מטעם שמא יצטרך לבריות, וזהו מה שכתב הרמב"ם גבי צדקה דחומש הוי מצוה מן המובחר והוי דאורייתא.

ובכתובות הנ"ל דקאמר באושא התקינו מיירי במצוות, דבוה אין שיעור התקינו באושא דהמבזבו אל יבזבו יותר מחומש, ובמצוות אין כאן ענין של חומש אף למצוה מן המובחר, אלא על האדם לכלכל דבריו, בוה מיירי ג"כ דברי הרמב"ם הנ"ל בהלכות ערכין שלא מוכיר כלל ממצות חומש אלא מאריך בתא דהמבזבו.

וי"ל בזה הא דקאמר מאי קרא וכל אשר וכו' עי' בתורה תמימה דלשון הזה משמע דהוי אסמכתא, אלא הכי קאמר דא"א לומר דמיירי מצדקה, דא"כ מה זה שנדר יעקב אבינו וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, בלא נדר דינא היא גבי צדקה דמצוה מן המובחר לתת חומש, וגם אי הא דנדר בצדקה לעניים נדר חומש הי' די לו לומר עשר אעשרנו, מה זה "לך". אלא ודאי מיירי בנדרים ונדבות ולשאר צורכי מצוה, דאינם הלכה למ"מ להוציא עד חומש אלא תקנת אושא דהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש, בזה נדר יעקב אבינו לתת חומש, וזה מה שאמר "עשר אעשרנו לך", בדברים השייכים להקב"ה.

בערכין כ"ח איתא היינו ת"ק איכא בינייהו דר"א דאמר באושא תקנו המבזבז וכו' דר"א לית ליה הא דאל יבזבז יותר מחומש רק שצריך שישאר קצת וראב"א סובר הא דתקנת אושא, ויש להקשות לפי מה דאמרינן דבהלכה למ"מ לא שייך פלוגתא ועי' בזה בש"ח כללים מערכת ה' ל"ג הלא הא דמבזבז הוי הלכה למ"מ כהגר"א הנ"ל לפי הירושלמי, אלא ודאי דהא דהוי הלכה למ"מ, היינו לגבי צדקה, דהוי מצוה להפריש חומש כלשון הירושלמי, אבל לגבי שאר מצוות כגון חרמים נר"נ, בזה הוי תקנת אושא דאל יבזבז יותר מחומש, ובוה הם חולקים, אם כי רש"י מפרש המבזבז — לעניים, שפיר י"ל כנ"ל.

ובזה מתורץ נמי הא דבב"ק ט' הקשה הגמרא על הא דבמצוה עד שלישי, אלא מעתה אי איתרמי תלתא מצוה ליתבי לכוליה, ולא הקשה מהא דבאושא תקנו דאל יבזבז יותר מחומש, אלא מאחר דהא דעד חומש הוי תקנה דרבנן, כדי שלא יצטרך לבריות, וי"ל דבמקום שאין חשש לכך, מותר לו לבזבז יותר, ע"כ פריך דא"כ לתלתא מצוה וכו'.

כתב הבכורי יעקב בסי' תרנ"ז, דאם כבר בזבז חומש למצוה אחת יפטר מלקנות כל המצוה, וכ"ת לכל אחד חומש, א"כ בחמש מצות יתן כל ביתו כמו שהקשו הגמרא לענין שלישי, ועוד כיון דאמרינן דלמצות צדקה יתן מעשר או חומש, א"כ לא ישאר מהונו שמותר לעשות בו מצוה, כיון שהמבזבז אל יבזבז יותר מחומש וכו' וזה צריך לצדקה, ועי' בירושלמי פ"א דפיאה דנראה שם דמה דאמרינן המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, הוא לכל המצוות בכלל, וא"כ י"ל דגם מצות צדקה בכלל, וכעת לא מצאתי הכרע לזה מפורש ועיי"ש. לפי הנ"ל למצות צדקה לחוד הוי מצוה מן המובחר חומש, ובנינוני מעשר, ולגבי שאר מצוות אין כאן שיעור קבוע, אלא יכלכל דבריו במשפט, רק שלא יבזבז יותר מחומש, אבל אין חומש חובה, וכן על כל המצוות ביחד נאמר דאל יבזבז יותר מחומש, ויש לדקדק כן מלשון הרמב"ם שכתב אלא כל המפזר ממונו במצוות וכו' הרי דכתב מצוות דהיינו על כל מצוות ביחד אל יפזר יותר מחומש.

וי"ל בזה הא דאמרינן בסוכה מ"א דמעשה בר"ג ור"י וראב"ע שהי' באין בספינה ולא הי' לזלב אלא לר"ג בלבד שלקחו באלף זוז וכו', ופריך הגמרא למה לי למימר שלקחו באלף זוז, להודיעך כמה מצות חביבות עליהן, עי' באחרונים שמקשים דאי הוי אלף זוז חומש הרי הי' ר"ג מחוייב לקנות, מאי חייבת מצוה יש כאן, ואי הוי יותר מחומש, וכי עבר על תקנת חכמים דבאושא תקנו וכו', ועוד דא"כ אמאי לא עיכבו ר"ע כמו שהי' מעכב את רבי ישיבב

שהיה רוצה לבזבו יותר מחומש בכתובות נ', וכן קשה הלשון שכמה מצוות חביבות עליהן, הלא רק על ר"ג הי' חביבה, וגם לא היתה רק מצוה אחת, ובאמת למה שאר התנאים לא קנו או לא השתתפו במחיר הלולב, ולפי הנ"ל איכא למימר דאלף זהובים הי' חומש לר"ג, מיהו במצוות אין אדם חייב להוציא חומש רק שאסור לבזבו יותר מחומש על כל מצוות ביחד, וע"כ כל אלה התנאים לא קנו לעצמם לולב שהי' ביוקר, ואם הי' קונים לולב לא הי' באפשרותם להוציא בעד שאר מצוות שיהיו זאת יותר מחומש, ולהודיעך כמה מצוות חביבות עליהן, דהיינו שמה שלא קנו הי' זאת מפני ששאר המצוות הי' חביב עליהם כדי שיהי' להם כסף לקיימו, ור"ג הוציא את כל החומש שלו, דהיינו אלף על לולב, משום דאין מעבירים על המצוות, ואלה התנאים סוברים דבמקום שמתבטל ע"כ מהרבה מצוות אחרות אין צריך לקיים מצוה הבאה לידו, ועי' בבאר היטב או"ח צ' ס"ק י"ב שמביא בזה שיטת האחרונים. לדינא לגבי עליה לאר"י הרי כתב הרמ"א בס"י תרנ"ו דמצוה עוברת א"צ לבזבו הון רב כמו שאמרו המבזבו אל יבזבו יותר מחומש, ועי' במ"א זבמשנה ברורה שכתב דמ"מ חייב להוציא עכ"פ עישור נכסיו כמו גבי צדקה לבינוני, דהיינו בשנה ראשונה מהקרן ואח"כ בכל שנה מהריוח ועי"ש, אמנם כבר ביררנו דאין הכרח ללמוד שאר מצוות מצדקה, וכן שי"ל דהא דחומש או מעשר אינו על מצוה אחת אלא על כל המצוות לפי"ז המבזבו אף אם רוצה להוציא כל החומש למצוות עליה לאר"י כנ"ל אבל יותר מזה הוי בכלל מה שכתב הרמב"ם הנ"ל דאין זה חסידות וכו'.

ויש להביא ראיה שגם במצוות יישוב אר"י אין לבזבו הון רב דהתוס' בפסחים ג' ע"ב הקשו אמאי לא עלה לרגל ר"י בן בתירה, ומתריצים דנציבין חו"ל היא, ויש לפרש לפי מה דאמרינן בפסחים ח' ע"ב אב"א לא יחמוד איש את ארצך מלמד שתהא פרתך רועה באפר ואין חיה מויקתה, תרנגלתך מנקרת באשפה ואין חולדה מויקתה וכו' בני אדם שאין דרכם לזוק על אחת כמה וכמה. ברכה זאת נאמרה בארץ ישראל אבל בחו"ל אין הבטחה שלא יגיע לו נזק, וגם שכיח היוקא שם ולא אמרינן ששליחי מצווה אין ניזוקים, ע"כ לא היה עולה לרגל, ואתי שפיר בזה הא דלא עלה לאר"י לקיים יישוב אר"י, דמאחר שהיה מפסיד עי"כ את נכסיו הרי זה בכלל המבזבו אל יבזבו יותר מחומש.

אמנם לפי מה דכתב הרמב"ן הנ"ל שנצטוונו שהארץ לא נניח בידי איזה אומה אחרת וגם נצטוונו שלא לעזוב שממה, לפי"ז אף מי שלא עלה בעצמו לאר"י כשקנה קרקע מהגויים ע"י שליח קיים בזה יישוב אר"י, ואם יקנה קרקע על שמו הפרטי וידאג שיעבדו אותו, הרי הוא מקיים מצוות יישוב אר"י כל זמן שהקרקע הוא רכושו וקנינו, א"כ אף מי שאינו עולה כדי שלא יבזבו את נכסיו עליו להשתתף בכספו בהכשרת אדמת אר"י לשדות ולכרמים שלא תשאר הארץ שממה.

וכן במקום ששייבת חו"ל גורם שעובר על לאוין דאורייתא או שאין באפשרותו לחנך בניו לתורה עליו לעלות לאר"י, דהלכה היא דגבי לא תעשה יתן כל ממונו קודם שיעבור.

1. מקום תורה במצות ישוב אר"י

(א) התרומת הדשן בפ"כ סי' פ"ח כ' בזה"ל: ומה שכתבת לי עוד מעלייתך לארץ צבי ולעיר הקודש שיב"ב. אי מצוה הוא עתה אפילו ת"ח הואיל ואין לנו בעונות קבוץ בחורים ות"ת לשם, דע לך דבודאי שבח גדול ומעלה יש לאדם הדר באר"י, וכ"ש בעיר הקודש לתועלת לעוה"ב וגם לעוה"ז, אמנם שמענו כמה פעמים שיש שם בני ברית מערביים נחשבים לרשעים גמורים מוסרים מפורסמים. והם טורדים ומבלבלים האשכנזים שהם שומרי תורה, וגם כי המזונות דחוקים ומצומצמים שם מאד והרווחים קשים, מי יכול לעמוד בכל זה, מלבד גודל רשעת הישמעאלים אשר שם, לכן כל איש ישער בעצמו בהשגת גופו וממונו באיזה דרך יכול לעמוד ביראת השם ובשמור מצוותיו, כי זה כל האדם עכ"ל.

מדכתב שיש שבח גדול וכו' משמע שאינו סובר כהרמב"ן שישוב אר"י הוי מ"ע מדאורייתא גם בזה"ל, אלא סובר כהרמב"ם דאף דאין כאן מ"ע מ"מ קדושת המקום גורם, שאדם זוכה לכמה דברים באר"י, וכן צ"ל דאין כאן חשש שיכריחו שם הרשעים להתנהג כדרכם, דאם לא כן לא לבד שאסור לעלות, אלא מותר לצאת לחו"ל, דהרי כתב הרמב"ם בדעות פ"ו דאם היו רעים וחטאים שאין מניחים אותו לישוב במדינה אלא א"כ נתערב עמהם ונוהג במנהגם הרע יצא למערות ולמדברות.

(ב) בספר ארץ חמדה להה"ג מהר"ש ישראלי שליט"א מביא מהאבני נזר דברור שאין חייב לעלות אפילו ברשות רק להתיישב שמה בתוך קבוץ אנשים מישראל הכשרים, כי באם לא יצא שכרו בהפסדו, וכתב על זה דנראה שיש להעדיף ישיבת אר"י בכל התנאים, שהרי כך אמרו לעולם ידוד אדם באר"י אפילו בעיר שרובו עכו"ם ואל ידור בחו"ל אפילו בעיר שרובו ישראל, והדגשה זו על דירה בעיר שרובו עכו"ם, היא ודאי מצד ענין זה של חשש שמא ילמדו ממעשיהם ועי' ברמב"ם פ"י ה"ו מע"ז, ואעפ"כ העדיפו חכמים מעלת יישוב אר"י על חסרון של שכנות עם עכו"ם ועי"ש, ונלע"ד דמהרמב"ם הנ"ל אין ראוי דהרי הרמב"ם שם כתב בפירוש דזה אינו רק כשיד ישראל תקיפה עליהם וגם אז אינו אסור רק כשלא קבלו על עצמם ז' מצוות של בני נח אבל בזמן שאין יד ישראל תקיפה מפרנסים עניי עכו"ם ולא חיישינן שילמדו מהם שלזה די מה שגזר על פיתם ועל יינם¹⁰).

(10) הא דכשאין יד ישראל תקיפה אין איסור שישובו בנינו מוכיח להיפך שהחשש מן יחסיאו אינו גדול כ"כ אף בעכו"ם, ואעפ"י שכשיד ישראל תקיפה האיסור הוא מצד חשש זה כמפורש בכתובים, ובישראל מקולקלים שהם כעכו"ם ג"כ קיימת גזירת יינם, ואם לא הגיעו לדברא זה, הרי מסתבר שפחות יש לחוש מהשפעתם, והא גופא יוכיח, שלא גזרו בהם על יינם.

אכן בהא ודאי מודינא אם חסר במקום מוסדות הדת הנחוצים שאין לגור שם בלא"ה, אכן לשון האב"ג המנמק דבריו "כי קיבוץ אנשים כשרים הוא תועלת גדולה לקיום כל המצוות וכי", לשון זה נראה שעיקר הדגש מצד שראוי להמצא בקיבוץ אנשים יי"ם (ולא בעיקר מצד החסרון של מוסדות הדת הנצרכים) הא ודאי צ"ע, דנה יעמוד נכד מצות יישוב א"י.

(ג) והא דלעולם ידור אדם באר"י אפילו בעיר שרובה עכו"ם י"ל דבא לאשמעינן דלא שייך שם חשש סכנה, שכל הדר באר"י דומה כמי שיש לו אלוה, פירוש דאמרינן בפסחים ח' ולא יתמוד איש ארצך בעלותך, שתהא פרתך רואה באפר ואין חיה מזיקתה וכו', והלא דברים קו"ח מה אילו שדרכם ליוזק אינן נזוקין, בני אדם שאינם דרכם ליוזק עאכו"כ, ולפי"ז י"ל קו"ח לאילו שעלו לרגל והניחו הכל הפקר היתה קיימת השגחה מיוחדת מהקב"ה, אעכו"כ אילו שיושבים על אדמתם, לקיים יישוב אר"י שאין נזוקין לא בגופם ולא בממונם, וזהו מה שאמרו שכל הדר באר"י דומה כמי שיש לו אלוה, דהיינו בעיני הגויים עובדי ע"ז הרואים שבארץ ישראל, לא יכולים להרע לנו, אף להם דומה כמי שיש לו אלוה, וכל הדר בחוץ לארץ כמי שאין לו אלוה, ופריך וכל שאינו דר בארץ אין לו אלוה והלא כבשה אחת בין שבעים זאבים והן הן גבורותיו של הקב"ה, ומסיק כל הדר בחו"ל כאילו עבד ע"ז וכו', פרש"י מפני שהי' צריך לברוח ולצאת מארץ ישראל אל מלך מואב ואל אכיש, דהיינו שהם עובדי ע"ז וכל מי שהוא תחת ממשלתם ומשועבד להם כאילו עובד ע"ז, לפי"ז אין כאן ראיה דאין לחוש לדור באר"י בסביבה שאין שם שומרי תורה, דעכו"ם שאני.

(ד) ויש להביא דוקא בהא דלעולם ידור אדם באר"י אפילו בעיר שרובה נכרים, שצריך שיהי' עכ"פ במקומו האפשרות והמוסדות הנחוצים, לשמירת תורה ומצוות, דקשה הא דקאמר רובה נכרים, בפרט לפי הנ"ל דבא לאשמעינן שבאר"י אין כאן חשש סכנה, א"כ אפילו כולה גויים נמי, אלא ודאי דוקא בעיר שרובה נכרים מותר דהיינו לפי מה דאמרינן בסנהדרין י"ז כל עיר שאין בה עשרה דברים אין ת"ח רשאי לדור בחוכה וביניהם בית הכנסת, מלמד תינוקות ובית מרחץ וגבאי צדקה ע"כ נקיט, רובה נכרים, דהיינו שנמצא שם מבני ישראל שע"י יכול לשמור תורה ומצוות.

אמנם הא דקאמר אין ת"ח רשאי לדור בתוכה, י"ל עפי"מ דאמרינן בעירובין כל עיר שאין בה ירק אין ת"ח רשאי לדור בה ופרש"י לפי שהירק טוב למאכל ונלקח בזול ויכול לעסוק בתורה, לפי"ז גבי ת"ח כדאי שלא יתבטל בתורה אף כשיש מוסדות אלה בקרבת העיר אין ת"ח רשאי לדור בתוכה, אבל מי שאינו ת"ח היות שלא שייך גבי' ביטול תורה העיקר שיכול להגיע למוסדות הללו הנחוצים לקיים התורה והמצוות, ואף אם לא נמצא בעיר אלא סמוך לעיר ג"כ מותר, אבל אם לא נמצאו מוסדות הנחוצים לקיים תורה ומצוות, לכל בר ישראל אסור לגור שם.

(ה) במקום שישנם המוסדות לקיום תו"מ, וכן יש חברה של שומרי תורה ומצוות, אין מקום מלהתבטל מישוב אר"י, בטענה שנמצאו במקום חילוניים העוברים על מצוות תה"ק, דהתוס' בב"מ ע' ע"ב כתבו בהא שנוהגים להלוות לעכו"ם ברבית וז"ל ועוד א"א לנו להשתכר אם לא נישא וניתן עמהם, הילכך אין לאסור ריבית שמא ילמדו ממעשיו יותר משאר משא ומתן עי"ש, וה"ה בהא מאחר שאנו ביחד אתם במשא ומתן, בחרושת ובמסחר ושאר ענינים מדיניים, ולא חוששין שמא ילמדו ממעשיהם, בענין ישוב אר"י נחוש לגור במקום שיש מוסדות התורה וגם נמצא חוג של שומרי תו"מ יהיה אסור ? זה לא יתכן.

ז. ת"ת דרבים ויישוב אר"י

(א) במגילה ט"ז ע"ב א"ר וא"ת שכ"מ גדול ת"ת יותר מבנין בה"מ שכל זמן שהיה ברוך ב"ג קיים לא הניחו עזרא ועלה. הח"ס ביו"ד סי' רל"ד מביא מזה ראיה דת"ת וישיבה עדיף מן הכל, וע"כ לא עלו הרבה מחכמי ישראל לירושלים דוקא, והי' הסנהדרין ביבנה וצפורי, שהי' הרגות ושמדות בירושלים וגלו הסנהדרין, ומשנתישבו במקומות אחרים והי' שם מקום הועד ומקום ישיבה ותורה, שוב אין מצוה בירושלים. ועי' במהר"ם שיק חיו"ד רכ"ה שמביא דברי הח"ס לענין שבכה"ג אין כאן מצוה לעלות לאר"י. ומטעם זה לא קשה מה שהקשה להנוב"י מהדו"ת סי' ע"ה, דמדוע לא נסעו בעלי תוס' לאר"י, דמאחר שהם עסקו בתורה וישיבה דעדיף מיישוב אר"י, ושם בסי' רכ"ו כתב עוד בזה"ל ועל ברוך ב"ג גופא שהקשה המהרש"א שם דמדוע לא הי' עולה, לדעתי אצלו הי' ת"ת דרבים ורבים צריכים לו, דהיינו כל ישראל שנשארו בבבל, ות"ת דרבים פשיטא דאינו נדחה מפני בנין ביהמ"ק, כדאיתא במגילה ג', דת"ת דרבים עדיף מעבודה עי"ש. אמנם זה אתי שפיר לענין בנין בהמ"ק שא"א בשניהם ע"כ אמרינן דת"ת דוחה עבודה ובנין בהמ"ק, אבל ביישוב אר"י שיכול ללמד תורה לרבים באר"י ומקיים שניהם, עדיין קשה למה לא עלה ברוך ב"ג. וקשה לומר שהי' צריך לפזר יותר מחומש דהלא כורש המלך נתן להעולים כסף וזהב. ונשמע מזה דמאחר שאותם שנשארו בבבל היו צריכים לו אין לו לעלות.

(ב) ברם במדרש שיר השירים פ"ב ו' איתא בזה"ל ולמה לא עלה באותה שעה עזרא, שהי' צריך לברר תלמודו לפני ברוך ב"ג, ויעלה ברוך ב"ג, אלא אמרו ברוך ב"ג אדם גדול וישיש הי', ואפילו בקלקטיקא (עגלה קטנה) לא הי' יכול להטען, דהיינו שהי' הדרך בשבילו בכלל סכנת נפשות, אבל אילולא זה צריך הרב לעלות ויקח התלמידים איתו, ולפי"ז צ"ל בהא דח"ס הנ"ל, דמאחר שהי' מקום הועד והישיבה חוץ מירושלים שוב אין מצוה בירושלים, היינו התלמידים הצריכים לרבו, אבל על הרב יש חוב לעלות וילכו התלמידים אחריו, ומה שלא עלו, צ"ל כמו שכתב שם הח"ס ח"ל דאין לשאל על כל החכמים מעיקרא, דאין אדם יודע מטמוניות של חבירו, ולפי הנ"ל כשאין הרב יכול להעלות אתו את תלמידיו, מאיזה סיבה שיהי' ואם הרב יעלה ישארו בלי רב ומורה אין להרב לעזוב את תלמידיו. ועי' תוס' שבת ד' ד"ה וכי אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חבירו, דבמצוה דרבים אמרינן שמותר לעבור על עשה ולשחרר את עבדו, והרי שם עובר בידיים על עשה, כש"כ בהא שאינו עולה לאר"י דהוי רק שוא"ת.

לפי"ז בימינו שיש כמה ארצות שאין הרשות מרשה לעזוב את המדינה, ולרבנים ולמשמשים בקודש נותנים לצאת ולעלות לאר"י, ועושים זאת בכדי שעיי"כ ישארו המוני בני ישראל בלי מורה דרך התורה, לפי הנ"ל אין להם לעזוב את משמרתם כדי שלא ישארו קהלות ישראל בלי תורה.

(ג) ואם בעזיבת אותן המדינות יש משום הצלת נפשות צ"ע דאף דאמרינן במגילה ט"ז גדול ת"ת יותר מהצלת נפשות דאילו מעיקרא קחשיב למרדכי בתר ארבעה ולבסוף בתר הי', אין הפירוש שיעזוב הצלת נפשות משום ת"ת, דהא אשר יעשה אתם האדם וחי בהם כתיב ולא שימותו בהם וכמו שכתב הרמב"ם

בפ"ב דשבת: הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם אלא רחמים וחסד ושלוה, אלא גבי שבת בפקוח נפש אמרינן שאין עושים דברים הללו לא ע"י זכרים ולא ע"י עבדים ונשים, אלא ע"י גדולי ישראל וחכמיהם, וע"י בכסף משנה, אבל גבי ת"ת אמרינן באם אפשר ע"י אחר יותר טוב שיעסוק בתורה והצלת נפשות תיעשה ע"י אחר. ואף דפסק הרמב"ם בפ"ה ה"ג דיסודי התורה דבשעת הגזרה שיעמוד מלך רשע כנבוכדנצר וחביריו וגזרו גזרה על ישראל לבטל דתם או מצוה מן המצוות, יהרג ואל יעבור אפילו על אחת משאר מצוות, בין נאנס בתוך עשרה, בין נאנס בינו לבין עכו"ם, מ"מ אינו חייב לעשות מעשה ולעמוד נגדם, ע"י תוס' סנהדרין ע"ד דאף בג"ע וש"ד ועבודה-זרה אם משליכין אדם על תינוק ומתמעך דאין חייב למסור נפשו, וכתב הרמב"ם בפ"ה ה"ד מיסודי התורה דכל מי שנאמר בו יעבור ואל יהרג ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, וע"י עוד בנמוקי יוסף בסנהדרין סוף פרק שמיני, ומביאו גם הרמ"א דאם גזרו גזרה שלא לקיים מצוות עשה, אין צריך לקיימו שיהרגוהו מכל מקום הרי כתב עוד שם דאם הי' אדם גדול וחסיד ירא שמים ורואה שהדור פרוץ רשאי לקדש השם ולמסור נפשו אפילו על מצוה קלה, כדי שיראו העם וילמדו ליראה את השם וכו', ואמרינן צמי במדרש: מה לך יוצא ליצלב שנטלתי את הלולב, משמע שהיו מוסרין עצמן על קדוש השם לפני משורת הדין דודאי לא היו חייבים בכך אפילו בשעת גזרה, אלא דאפ"ה היו נהרגים מפני שהשעה צריכה לכך, וע"י בכסף משנה שגם הרמב"ם מודה לזה גבי אדם גדול.

(ד) ובזה י"ל הא דפסחים קי"ב חמישה דברים צוה ר"ע את רשב"י כשהי' חבוש בבית האסורין, א"ל רבי למדני תורה א"ל איני מלמדך א"ל אם אין אתה מלמדני אני אומר ליוחאי אבא ומוסרך למלכות, א"ל בני יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק, א"ל מי בסכנה הלא עגל בסכנה, א"ל אם בקשתך ליחנק היתלה באילן גדול. וע"י במהרש"א שהקשה דהלא ר"ע הי' כבר בבית האסורים ומה אמר למוסרו למלכות, ועוד קשה איך שלא יהי' איך אמר שימסור נפשו מישראל למלכות, וי"ל עפ"י הא דברכות ס"א דפ"א גזרו המלכות שלא יעסקו ישראל בתורה וכו' ור"ע מקהיל קהילות ברבים ועוסק בתורה וכו', וצ"ל דאף דמדינא לא הי' צריך ללמוד ברבים כדי שיהרגוהו, אף בזמן גזרה, מ"מ ר"ע בתור אדם גדול וחסיד הי' רוצה לקדש שם שמים כנ"ל, וזהו מה ששאלו תלמידיו "רבינו עד כאן" פירוש וכי מוטל על האדם החוב לקדש שם שמים עד כאן, א"ל כל ימי הייתי מצטער על פסוק זה בכל נפשך וכו' אמרתי מתי יבא לידי ואקיימנו, דהיינו אדם כמוני המפורסם במעשיו רשאי לקדש שם שמים כדי שיראה העם וילמדו לירא את הקב"ה, אבל שאר כל אדם אין לו למסור נפשו רק במקום שחייב מדינא, ורשב"י הי' רוצה לקדש שם שמים כמו ר"ע, זא"ל רבי למדיני תורה דכמו שאתה מוסר נפשך על ת"ת גם אני אעשה כן, זא"ל אם אין אתה מלמדיני אני אומר ליוחאי אבא ומוסרך למלכות, כדי שיפדה אותך משם, דאם אתה סובר שגם למ"ע של ת"ת יש לאדם למסור נפשו, אז גם ברצוני לעשות כן, ואם אתה סובר דמי שנאמר בו יעבור ואל יהרג, ולא עבר הרי זה מתחייב בנפשו, גם לך אסור למסור נפשך, ויש להשתדל לפדות אותך.

א"ל בני יותר ממה שהעגל רוצה לינק פרה רוצה להניק, דהיינו שאתה בבחינת עגל שאין עדיין מוכר לאדם גדול וחסיד שעליו למסור נפשו, אבל אני בבחינת פרה, שעלי להניק יותר כדי שיראה העם. א"ל מי בסכנה והלא עגל בסכנה כמו דאמר ר"ע בברכות ס"א למה הדבר דומה לשועל וכו' עכשיו שאנו יושבים ועוסקים בתורה שכתוב בה כי היא חייך ואורך ימך כך, אם אנו הולכים ומבטלים ממנה עאכ"ו, ממילא עגל הזה שעדיק לא ינק לתוכו תורה הוא בסכנה. א"ל אם בקשתך ליחנק היתלה באילן גדול, ע"י פרש"י ופירושו קשה מאד, וי"ל לפי מה שכתב בספר חסידים סי' תרצ"ח שאם אחד ת"ח והשני הדיוט מצוה להדיוט לומר הרגוני ולא חבירי כ"כ רשב"י שבקש שיהרגוהו ולא לרבי עקיבא שהיר רבים צריכים לו, וזה מה שאמר ר"ע לרשב"י אם בקשתך ליחנק היתלה באילן גדול, להציל אילן גדול שרבים צריכים לו וע"י שאתה תחנק ומוסר נפשך הוא ישאר במקומו בחיים מותר לעשות זאת. לפ"ז הי' מקום לומר שאלה אנשי מעשה הידועים כחסידים מורי דרך לא יעזבו את מקומם אף בסכנה אלא עליהם לקדש שם שמים כדי שיראה העם וילמדו לירא את הקב"ה.

ה) אמנם התוס' בע"ז ח"י בהא דר' חנינא בן תרדיון שהי' עוסק בתורה והוציאו אותו לשרפה שאמר מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו כתבו: ואור"ת דהיכא שיראים פן יעבירום נכרים לעבירה כגון ע"י יסורים שלא יכול לעמוד בהם אז מצוה שיחבל בעצמו כי הא דגיטין נ"ז גבי ילדיה שנישבו לקלון שהפילו עצמן לים עי"ש. ובמדרש רבה פרשת מסעי: מעשה שבאר לגדולי צפורי מכתבים רעים מן המלכות הלכו ואמרו לר"א בן פרטא רבי כתביה רעים באו לנו מן המלכות מה אתה אומר נברח והי' מתירא לומר להם ברחו. ואמר להם ברמו: לי אתם שואלים לכו ושאלו את יעקב ואת משה ואת דוד ועי"ש. הרי שאף לברוח מותר, וכש"כ כשמקבלים מהם רשיון לעזוב את ארצם שיש לצאת ולעלות לאר"י.

ח. עליה ע"ד לחזור לחו"ל

א) בכתובות קי"א אריב"א אמר ר' יוחנן כל המהלך ארבע אמות באר"י מובטח לו שהוא בן עולם הבא, הרמב"ם בפ"ה הי"א דמלכים כתב אמרו החכמים כל השוכן באר"י עוונותיו מחולין וכו' אפילו הלך בה ארבע אמות זוכה לחיי עולם הבא, וע"י במ"א סי' רמ"ח ס"ק ט"ו בהא בהעולה לאר"י כיון דדבר מצוה היא יכול לפרוש למדבר או לים אף בערב שבת, ד"א אפילו ע"מ לחזור הוי מצוה כיון דאפילו מהלך ד"א באר"י מצוה היא.

ב) אולם המהרי"ט ח"א קל"ד לא סובר כן וז"ל שם: כל מה שאמר בשבחה של אר"י לא אמרו אלא לענין דירה ולא לענין עליה על דעת לחזור. הרמב"ן ז"ל בס' המצוות הוסיף ומינה מצוה זו מן התורה שנאמר וירשת וישבתה בה, והיינו ישיבה ולא עליה, ואף על פי שנמצא במדרש נמשלה כנסת ישראל ליונה, מה יונה זו אעפ"י שמרחקת אינה שוכחת את קינה, כך ישראל אעפ"י שגלו אינם שוכחים את קינם, ומפני כך היו נוהגים בזמן שהשנים כתקונם שהיו עולים בני מצרים סוריא ובבל לרגלים לירושלים, מכל מקום חיבוב אר"י היא, וכאותה שאמרו ר"א הי' מנשק כיפי דעכו, דכתיב כי רצו

עבדיך את אבניה, אבל איש ואיש יולד בה ונגדל בה, אם לא ילך להשתקע
מה הנאה יש לו בעליה, ולטעום טעם מיתה בצאתו ועי"ש. וצ"ל שהמהרי"ט
מפרש הא דאמרינן כל המהלך ד"א באר"י מובטח לו שהוא בן עוה"ב, היינו
כשעלה להשתקע ומת בהגיעו לארץ, בזה הוא דאמרינן כל המהלך ד"א באר"י
וכו' ונקרא קולטתו מחיים, אבל לא בעולה ע"מ לחזור.

אמנם מה דכתב שלפי הרמב"ן שסובר שיישוב אר"י הו"ל מ"ע מן התורה
היינו ישיבה ולא עליה ע"מ לחזור, צ"ע דהרי לפי הרמב"ן הו"ל בכלל המצוה
שלא תשאר הארץ שממה, א"כ מי שמשך זמן ששהה בארץ עובד בשדות וכרמים,
או סולל דרכים, ובונה בתים, הרי מקיים מצוות יישוב אר"י, ולמה יגרע זאת
מכל מצוות שבתורה שאף אם הן תדירות, כציצית ותפילין, שכל זמן שמקיים
את המצוה אף אם נאנס והפסיק שכר מצוה בידו, וה"ה לגבי יישוב אר"י אף אם
חזר לחו"ל, שכר מצוה בידו על מה שקיים משך זמן שהי' בארץ.

(ג) ואף למה שאמרו כל הדר באר"י שרוי בלא עון שנאמר וכו' שייך
אף למי שעלה ע"מ לחזור אם גר בארץ שלושים יום כדכתב הח"ס בחאו"ח קצ"ד
זו"ל: דקדקו לומר כל הדר באר"י לומר שצריך שיקבע דירתו שם, ויהי' לכל
הפחות מיושבני העיר, לאפוקי היושב שם לשעה כעובר אורח, ואע"ג דאפילו
התולך בה ד' אמות וכו' מ"מ אין נשוא עון א"כ הוא מהיושבים, ומדרגות מדרגות
יש, ועי' עוד בהרי"ף שמפרש הא דאמרו כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו
אלוה משום דאינו מקיים מצוות התלויות בארץ תרומות ומעשרות כל רואיו
יאמרו שאין לו אלוה לקבל עליו עול מלכותו ועי"ש. לפי"ז מי שעלה ע"מ
לחזור ובזמן שנמצא בארץ מקיים כל המצוות התלויות בארץ הרי זה בכלל
וכל הדר באר"י דומה כמי שיש לו אלוה.

(ד) בעלי ע"מ לחזור שייך גם כן הא דאמרינן בכתובות קי"ב ר' אבא
נגשק כיפי דעכו פירש"י: אלמוגי, ל"א כיפי דעכו — סלעים; ר' חנינא
מתקיל מתקליה פירש"י משהו ומתקן מכשולי העיר, מחמת חיבת הארץ שהיתה
חביבה עליו, ומחזר שלא יצא שם רע על הדרכים, ותוס' פירשו על פי
התנחומא, שהיה שוקל אבנים כל זמן שהיו קלות אמר עדיין לא נכנסתי לארץ
ישראל, כיון שמצא כבידות אמר אין אלו אלא אבני אר"י, והיה מנשקן וקרא
עליהן את הפסוק הזה כי רצו עבדיך את אבניה. רב אמי ורב אסי קיימו
משמשא לטולא ומטולא לשמשא, כשהשמש הגיעה למקום שהם יושבים וגורסין
וחמה מקדרת עליהן עומדים משם לישב בצל, ובימי הצנה עומדים מן הצל
ויושבים בחמה, כדי שלא יוכלו להתרעם על ישיבת ארץ ישראל. רבי חייא
בר גמדא מיגנדר בעפרה שנאמר כי רצו עבדיך את אבניה את עפרה יחוננו.
וי"ל הא דרש"י לא רצה לפרש הא דמתקל מתקלי כהתוס', דא"כ מה בא
להוסיף על הא דר"א מנשק כיפי דעכו, אלא ודאי הפירוש שהי' מתקן מכשולי
העיר ועשה זאת מחיבת הארץ כדי שלא יצא שם רע על הדרכים, ולא להנאת
עצמו, ומוסיף על הא דר"א שהי' מנשק סלעים של עכו, שהראה אתה בפועל
בעבודתו למען תיקון ושיפור דרכי אר"י, ולא הסתפק בנשיקת הסלעים.

בהא דר"א ור"א לפרש"י שעברו משימשא לטולא וכו', וצ"ע איזה דבר
מיוחד יש בזה וכי בחו"ל לא היו עוברים מהשמש לצל, וא"ת שהיו מקבלים

בחז"ל יסורים באהבה, ובאר"י כדי שלא יוכלו להתרעם על ישיבת אר"י עמדו וישבו בצל, הלא מיירי שעסקו בתורה, והיה בזה יסורים של ביטול תורה, אי"כ גם בחז"ל אין זה יסורים של אהבה?

ה) הרמב"ם בפ"ה ה"ו דמלכים כתב, גדולי חכמים היו מנשקים על תחומי ארץ ישראל, ומנשקים אבניה, ומתגלגלין על עפרה, וכן הוא אומר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו. הרי דלא מפרש כפרש"י, וי"ל דכל האמוראים הנ"ל בכל מעשיהם כיוונו לקיים הא דכתיב כי רצו עבדך את אבניה, על פי מה שמפרש המלבי"ם את הפסוקים, ואתה ד' לעולם תשב וזכרך וכו' אתה תקום תרחם ציון וכו' כי רצו עבדך את אבניה וכו', אתה וכו' ר"ל הגם שאני לא לעולם אחיה, ולא אראה בנחמת ציון, ידעתי כי אתה ד' החי לעולם, תקום להושיע ציון, וזה מצד ג' דברים, א' מצד הרחמים «תרחם ציון», ב' מצד החנינה — לחונן גם את הבלתי ראוי, ועז"א «כי עת לחננה», ואם לא יושעו קודם הזמן ע"י רחמים, או עת רצון, בהכרח יושעו העם מצד «כי בא מועד» שבעונותיהם החרבת את ציון מצד העם עצמו, שהם כבר רצו ופייסו את אבניה, שתחלה נחרבה ציון לרצות על עונותיהם, ואח"כ רצו הם את אבניה, שנשפך דמם בעבוד אבני ירושלים, ועל אמונתם, «ואת עפרה יחוננו», שמתאבלים תמיד עליה ונושקים את עפרה עכ"ל.

לפי"ז כולל הפסוק שני דברים, א' רצו עבדיך את אבניה, דהיינו פיוס האבנים, ע"י מסירת הנפש וקבלת יסורים, שע"י נקנה אר"י, באהבה כפיוס על מה שגרמנו חרבן המקדש והארץ בעונותינו. ב' את עפרה יחוננו דהיינו אבילות על החרבן, אלו שני דברים שע"י הקב"ה «תקום תרחם ציון».

וזה מה דאמרינן ר"א מנשק כיפי דעכו, דהיינו כשבא מחז"ל בסכנה וצער, כיון שהגיע לתחומי ארץ ישראל, דהיינו ביפי דעכו, נשק את אבניה, להראות שקבל את היסורים של דרך עלייתו באהבה.

התוס' בהא דר"ח מתקיל מתקלי הנ"ל שמביא את התנחומא שצריך פירוש, דמה זה שהי' שוקל את האבנים, לפי הנ"ל י"ל דבעליתו לאר"י היו הדרכים מלאים אבנים, שבדרך הילוכו היוזי אותן, וכאשר הגיע לאר"י החרבה ועזובה סבל עוד יותר בהליכתו מהאבנים שעל הדרך, שהי' עוד יותר גדולים וכבדים, אבל קבל את היסורים באהבה, ונשק את האבנים לפייס את אבני אר"י.

וכן הא דר"א ור"א דקיימי משמשא לטולא ומטולא לשמשא דהיינו שלא רצו להכנס לבית, שהיה להם יקר וחשוב לשבת ולעמוד על אבני אר"י, ותחת כפת השמים, וכדי שלא יתבטלו מלימודם הלכו משמש להצל או מהצל לשמש כשהי' קר להם.

ורחב"ג מיגדנר בעפרה וכוה הוי בעיקר משום אבילות, אם כי שייך ג"כ פיוס בקבלת היסורים, לפי"ז הא דקאמר שנאמר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו קאי לא לבד על רחב"ג שהי' מיגדנר בעפרה, אלא על כל הנ"ל, וזה דעת הרמב"ם הנ"ל. אמנם לרש"י שמפרש טעם למעשה של כל אחד ואחד, קאי הא כי רצו עבדיך וכו' רק על רחב"ג שהי' מיגדנר בעפרה, וזה מה שרש"י מביא את הפסוק כי רצו עבדיך וכו' לומר שרק בהא דבסוף שייך הטעם של כי רצו עבדיך ולא בכל שאר האמוראים.

(ו) באו"ח סי' רמ"ד ס"ק ח' כתב המ"א שה"י נראה להחיר לבנות בקבלנות בשבת ביהכנס"ס דברבים ליכא חשדא מ"מ ראיתי שהגדולים לא רצו להחיר כי בזמן הזה אין העכו"ם מניחים לשום אדם לעשות מלאכת פרהסיא ביום חגם, ואם נניח אנחנו לעשות איכא חילול השם עכ"ל, וא"כ בזמנינו שגויים מכל העולם באים לבקר באר"י בתור הארץ הקדושה, היתכן שאחינו שבחו"ל בני אברהם יצחק ויעקב, שהארץ ירושה להם, וקידשה לשעתה ולעתיד לבא, לא יעלו ולא יבקרו, וישכח מהם ארץ חמדה טובה ארץ ישראל הקדושה? ועוד בזמנינו שבני ברית מטיילים כתיירים בכל ארצות תבל, היתכן שלא יבקרו בארץ ישראל, וילכו מגוי אל גוי וממדינה למדינה וידלגו על הארץ אשר נשבע הקב"ה לתת לנו, והרי יש בזה משום חילול השם?

(ז) אמנם יש להזהיר לכל אדם מישראל המגיע לאר"י, בהא דכתב בתשובת מהר"ם מינץ סי' ע"ט, הובא דבריו בשו"ת מהרש"ם ח"א סי' ח"י, שיזהר מכל מיני עון לקיים כל מצות הנוהגות בארץ, שאם יחטא באר"י יענש יותר ממי שחוטא בחו"ל, והיינו דכתיב ארץ אוכלת יושביה, ואותן שהולכים שם לנהוג קלות ראש — מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי ועי"ש.

וכן יש לבא לאר"י כדי לרצות אבני' ולחונן עפרה, ולא לחפש תענוגים ומותרות, כדאמרינן בפסחים ח' ע"ב אר"א מפני מה אין פירות גינוסר בירושלים כדי שלא יהו עולי רגלים אומרים אלמלא לא עלינו אלא לאכול פירות גנוסר בירושלים דיינו, וכן מפני מה אין חמי טבריא בירושלים כדי שלא יהו עולי רגלים אומרים וכו' ונמצא עליה שלא לשמה.

(ח) לפי הנ"ל אפילו בעליה ע"מ לחזור לחו"ל:

א. אם עושים איזה עבודה או פעולה שע"י גורמים שלא תשאר אר"י שממה להרמב"ן מקיימים מצות יישוב אר"י דהוי מ"ע מן התורה אף בזמן הזה.

ב. השוהה שלושים יום באר"י גם הוא בכלל מה שאמרו חז"ל כל הדר באר"י שרוי בלא עון, וכן שייך האדם המהלך ד' אמות באר"י מובטח לו שהוא בן עוה"ב.

ג. יש לקבל באהבה יסורים וצער שבאים על האדם בדרך עלייתו לאר"י, וכן כל מה שצריך לסבול באר"י, כדי לקיים כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו.

ד. יש להתרחק מתענוגות ומותרות באר"י כדי שתהי' העליה לשמה.

ה. כדי שלא יצא שם רע על אר"י יש לעשות כל מיני פעולות לתקן דרכים וכן כל השרותים הצבוריים האחרים.

ו. אדם שלא יכול לסבול צער ואי נוחיות, בכדי שלא יבא להתרעם על ישיבת אר"י, יש לו להרשות נוחיות הדרושה לו.

ט. יציאה לחו"ל

(א) איתא בע"ז י"ז ע"א: תניא הולכים ליריד של עכו"ם וכו' ואם הי' כהן מטמא בחוץ לארץ לדון ולערער עמהם, וכשם שמטמא בחו"ל כך מטמא בבית הפרס דרבנן, ומטמא ללמוד תורה ולישא אשה, וכתבו שם התוס': פירוש

ודעתו לחזור לאר"י דאילו אין דעתו לחזור אמר בכתובות קי"א אחיו של זה נשא אשה ומת ברוך המקום שהרגו והוא ירד אחריו לחו"ל, ודוקא בהנך מצות שהן חשובות ללמוד תורה שגדול ת"ת שמביא לידי מעשה, ואשה לא לתתו ברא, אבל לשאר מצות לא, אבל בשאלתות דרב אחאי מפורש הנך דקילי וכ"ש לשאר מצות שהם חשובות.

(ב) התוס' דקדקו מהא דכתובות, דהוי אין דעתו לחזור, ונ"ל דמיירי שכשיצא הי' דעתו לחזור, רק אחר שנשא אשה הי' לו לחזור, ואם היא אומרת שלא לעלות, הי' צריך לכופף אותה כדין זכופין אותה לעלות, ואם לאו תצא בלא כתובה, ואם לא עשה כן אף שמתחילה יצא ע"מ לחזור, נקרא אין דעתו לחזור, וע"כ אמר ברוך המקום שלקחו, שאם מתחילה כשיצא הי' אין דעתו לחזור הי' בדין שימות לפני שנשא אשה, דהרי לא האשה גרמה שלא יחזור, ועוד למה האשה נקראת כותית, הרי היא לא חטאה, אלא ודאי שהוא יצא ע"מ לחזור רק ע"י האשה החליט לא לחזור.

(ג) הרדב"ז על הרמב"ם פ"ה ה"ו דמלכים כתב, בענין איסור דירת קבע במצרים דהטעם דסמכו לשכון במצרים, דלא אסרה תורה אלא לירד לגור שם ולהשתקע וכו', וכל היורדים תחילה לא ירדו להשתקע אלא לסחורה, ואע"ג דאח"כ גשתקעו אין כאן לאו אלא איסור בעלמא, ומפני טורח הטילטול ומיעוט ריוח וכו', לא חששו לאיסור זה ועי"ש. אולם לפי הנ"ל הרי מוכח מתגמר' דאף שמתחילה יצא בהיתר כדי לישא אשה ולחזור אם בגמר מצותו אינו חוזר, הוי כאילו יצא מתחילה שלא ע"מ לחזור¹¹, ואין לומר דפרקמטי' שאני מנושא אשה, דאחר הנשואין נקרא גמר מצותו, משא"כ פרקמטי' כל זמן שעוסק במסחר או באיזה עסק אחר נקרא לא נגמר מצותו, דפשיטא הא דלסחורה היינו לדבר קבוע שיש לו קצבה או לקנות סחורה ולהביא לאר"י, אבל לא שיהי' מותר לישוב בחו"ל כל ימיו.

(ד) מהא דכתובות הנ"ל לכאורה יש להביא ראיה דלשאר מצוות אסור לצאת לחו"ל אף כשדעתו לחזור, דהא יבום מצוה היא מ"מ אסר ר"ח לצאת כדי ליבם דאי נימא כהשאלתות דלאיזה מצוה שיהי' מותר לצאת לחו"ל, איך אסר ר"ח לצאת ליבום, אף כשאחיו חטא מ"מ מצות יבום מוטל על האח, ברם יש להקשות להיפך לפי מה דקיי"ל דהיבמה הולכת אחר היבם ועי' ברדב"ז ח"א רכ"ט שכתב בזה"ל גזירת הכתוב הוא שיבמה הולכת אחר היבם דכתיב וקראו זקני עירזו ולא עירה ואפילו מאר"י לחוץ לארץ הולכת אחר היבם ועי"ש, וא"כ קשה מאי קמבעי' מהו למיחת וליבמה הלא הוא איננו מצווה לילך אחריה,

(11) לענין הבדל גדול בין יציאה לחו"ל לאיסור הדירה במצרים. כי לשהות בחו"ל

האיסור מצד מצות ישיבת א"י, ובוה שפיר יש הבדל אם נמצא באופן ארעי בחו"ל לבין שגר בקביעות, שרק זה נקרא ביטול מצות ישיבת א"י, ואין נס"מ במחשבתו בשעת היציאה. משא"כ האיסור במצרים לס"ט שרוצה הרדב"ז לבאר האיסור הוא על מעשה השיבה לשם, וע"כ כל שבמעשה זה לא הי' איסור, השהייה שם אין בה לית זה, רק איסור קל גרידא.
העורך

אצל דמיירי שלא הי' לו אשה והוי זאת בכלל יציאה כדי לישא אשה, אבל מאחר דקיי"ל דמשיאין לו עצה ההוגנת לו ואומרים לו כלך אצל שְׁמוּתוֹךְ, אל תפניס קטטה לתוך ביתך, ע"כ א"ל אחיו נשא כותית ומת ברוך המקום שחרגו, ואין זאת אשה הגונה לך ועל האשה לבא לאר"י לחליצה.

ה) בקידושין ל"א איתא רב אסי הוי ליה אמא זקינה וכו' בעינא גברא דשפיר כותך שבקה ואזל לארעא דישראל שמע דקא אזלה אבתריי אתא לקמי' דר' יוחנן א"ל מהו לצאת מארץ לחוצה לארץ א"ל אסור, לקראת אמא מהו א"ל איני יודע אתרת פורתא הדר אתא א"ל אסי נתרצית לצאת המקום יחזירך לשלום וכו' אדהכי והכי שמע לארונה דקאתי אמר אי ידעי לא נפקי, פרש"י סבר הי' שדעתו לחזור למקומו לבבל יחזירך לשלום עד מקומך. המהרש"א כתב שפרש"י דוחק ומפרש דרב אסי שאל, לקראת אמא מהו, דלחזור לאר"י קמבעי, ואפ"ה קא"ל ר"י אינו יודע דאפשר דגם משום כבוד אם אסור לצאת מאר"י לחו"ל, וא"ל המקום יחזירך לכאן לאר"י.

נמצא דלפרש"י מותר לחזור לבבל, דהיינו לחו"ל אף שלא ע"מ לחזור, כדי לקיים מצוות כבוד אם. ולפי המהרש"א מותר לצאת לחו"ל ע"מ לחזור משום מצוות כבוד אם, וקשה: לפרש"י דלא מצאנו שיהי' מותר לצאת מאר"י שלא ע"מ לחזור, וכן קשה למהרש"א דאף ע"מ לחזור לא התירו לצאת רק לת"ת ולישא אשה ולא לשאר מצוות, ואי ס"ל כהשאלות דלכל המצוות מותר לצאת א"כ מה שאל את ר"י במצות כבוד אם וכן מה הי' ר"י מסתפק בדבר. (ו) הרמב"ם בפ"ו ה"י דממרים כתב ומי שנטרפה דעתו של אביו או של אמו, משתדל לנהוג עמהם כפי דעתם, עד שירוחם עליהם, ואם אי אפשר לו לעמוד מפני שנשתטו ביותר, יניחם וילך לו ויצוה אחרים להנהיגם כראוי להם. הראב"ד שם כתב אין זו הוראה נכונה, אם הוא ילך ויניח לו, למי יצוה לשמרו. מקור הלכה הזאת הוי מהא דר"י הנ"ל. וי"ל דהם חולקים בדלקמן:

דבגיטין ע"ו ע"ב איתא א"ר ספרא כי הוו מפטרי רבנן מהדדי בעכו הוו מפטרי משום דאסור לצאת מארץ ישראל לחוץ לארץ פרש"י בני מדה"י שהיו הולכים ללמוד תורה באר"י כשחזרו לבתיהם היו חכריהם בני אר"י מלויים אותם עד עכו ומשם נפטרים מהם שאסור לבני ארץ לצאת לחו"ל. וצ"ע העולה מחו"ל לאחר זמן נקרא בן אר"י שאסור לו לצאת לחו"ל דבסנהדרין קי"ב אמרינן דבין לגבי עיר הגדחת בין לנדרים אחר י"ב חודש נקרא בן עיר וזאת שלושים יום נקרא תושב העיר, וכן לגבי מסים בפ"ק דב"ב ועי' בח"ס או"ח קצ"ד. אמנם מפשטא דלשנא כי הוו מפטרי רבנן וכן מפרש"י משמע דבני חו"ל חזרו אף לאחר שנה. ונלע"ד דאם מתחילה לא הי' לו לעלות מדינא כגון שהטיל עצמו על הבריות, או שעזב את אשתו ובניו בחו"ל כדאמרינן בפ"ק דגיטין בני אדם העולים משם לכאן מקיימים בעצמם ויתנו את הילד בזונה וכל הנ"ל אז אף שנשתהא יותר מי"ב חודש חוזר הוא לחו"ל אבל אם מתחילת עליתו לא הי' מה שיעכב אותו מדינא או אחר שלושים יום נקרא תושב אר"י ואין לו לצאת לחו"ל רק לדברים שמותר לצאת ועליו לחזור אחר שקיים מצותו.

לפי"ז י"ל דרש"י והראב"ד סוברים דמי שנשטתה אביו או אמו אסור

להניח אותם, ממילא ר' אסי שעלה אחר שנשטתה אמו הי' מותר לו לחזור לחו"ל, דמתחילה לא הי' לו לעלות, ואפשר לפרש הא דקדושין שמע דקא אזיל אבתרי' אתא לקמי' דרבי יוחנן א"ל מהו לצאת מארץ לחו"ל, והי' רוצה לצאת לחו"ל כדי לא להתפגש באמו, א"ל אסור דהרי מחוייב אתה לטפל בה. ואחר זה שאל לקראת אימא מהו, דהיינו שרצה לחזור לבבל, דשם הי' לו הנכסים ויותר קל לו לטפל שם באמו א"ל איני יודע, די"ל דיותר טוב שיטפל בה באר"י, הדר אמר המקום יחזירך לשלום דמאחר שלא הי' לו לעלות דהרי הי' מחוייב להשאר שם ולטפל באמו לא חל עליו דין של בני אר"י ומותר לו לחזור למקומו. ועי' כסף משנה שהקשה על הראב"ד שמהא דר"י דעבד עובדא יש ראי' מפורשת להרמב"ם שמותר לו לעזוב את או"א שנטרפנו, אמנם לפי הנ"ל אין זה קשה דאדרבא דאם איתא שמותר להניח או"א שנטרפנו דעתן עלה ר' אסי בדין, ואיך התיר ר"י לצאת לחו"ל אלא ודאי דמאחר שלא הי' לו מתחילה לעלות דהרי אסור לעזוב או"א שנטרפו דעתן לא חל עליו דינן של בן אר"י שאסור לו לצאת לחו"ל, ולהרמב"ם י"ל דר"א הי' רוצה לחזור לחו"ל בשביל מצות כיבוד אם ור"י א"ל דאסור לחזור היות שבדין הניח את אמו שנטרפה דעתה ודינו כבן אר"י שאסור לו לצאת לחו"ל חוץ מהדברים הנ"ל, חזר ושאל לקראת אמא מהו, היינו דבירושלמי רפ"ג דברכות מביא הא דרב יוסי ורבי יוחנן ששאל מהו לצאת א"ל אם מפני סכנת דרכים צא אי משום כיבוד או"א איני יודע ועי"ש וי"ל הא דבבלי שלפנינו שחזר ושאל לקראת אמא מהו, היינו שרצה לצאת לקראת אמו מפני סכנת הדרכים ורצה להביא אותה לאר"י ובוזה התיר לו ר"י, ולהירושלמי שסובר שבסוף התיר לו לצאת משום כבוד או"א צ"ל דסובר ג"כ שהי' אסור לו מתחילה לעזוב את אמו וממילא מותר לו לחזור כנ"ל, מ"מ ר"ע מודה דאסור לצאת מאר"י משום מצות כיבוד או"א וכן לכל מצוה והא דקדושין מפורש כנ"ל. ועי' בפאת השולחן ובבית ישראל שם שמביא את התשב"ץ שהתיר לצאת למצות כאו"א ודוחה זאת.

(ז) בקדושין הנ"ל אדהכי שמע לארונה דקאתי אמר אי ידעי לא נפקי. כתב הפ"י דאתא לאשמעינן דאף ע"ג דתנינן דמכבדן במותו היינו דבר שיש בו תועלת למת כגון לומר דבר שמועה מפיו וכו'. וקמ"ל דבשביל ארונו של מת אין לצאת מאר"י לחו"ל, ועי"ש, והמהרש"א כתב בזה לקראת המת כי הכא, אפשר שאין מקרי כבוד למת וצ"ל דזה מיירי שהארון הי' מגיע לאר"י גם בלעדיו אבל במקרה שאין הארון של אביו או אמו מגיעים לאר"י רק כשהבנים יוצאים לקראתו לסדר את הדברים שם, לא שייך לומר שאין בזה תועלת למת, דהא אמרינן כל הקבור באר"י קבור תחת המזבח דכתיב וכפר אדמתו עמו, עי' כתובות קי"א ופסק הרמב"ם כן, א"כ אין לומר שאין זה כבוד למת. אמנם נלע"ד לפי הנ"ל, דאף דהוי מצוה להביא ארון של או"א לאר"י מ"מ אסור לו לצאת לחו"ל בשביל כך אפילו כשבלעדיו לא יעלה הארון דהרי חוץ מת"ת ולישא אשה אסור לצאת לחו"ל, והעיון יעקב כתב כן באמת. וז"ל אע"ג דמכבדו במותו מ"מ במקום מצוה לצאת מארץ לחו"ל אינו מחוייב לעשות כן במותו, ודוגמא לזה דאמרינן בשבת טוב כלב חי מן אריה מת. תינוק חי וכו' ע"כ. ועדיין צ"ע דהרי כבוד המת עדיף מת"ת כדאמרינן במגילה

צ' ע"ב וכתובות י"ז דמבטלין ת"ת להוצאת המת. ועי' ביו"ד דה"ה לאשה לפי הי"א ממילא לגבי אמו הוצאת המת עדיף מת"ת. וא"כ אם ללמוד תורה מותר לצאת לחו"ל ה"ה להביא ארון או"א, בפרט כשאין מי שיעלה ארונו. וי"ל דאף שמדינא מותר לצאת אי הא דרב אסי מיירי שלא הי' מי שיעלה את הארון י"ל הא דקאמר אן ידעי לא נפקי שהי' מחמיר על עצמו, וגם בשביל ללמוד תורה ולישא אשה שפיר יכול בעל גפשו להחמיר על עצמו ולא לצאת. ועי' לקמן.

ולפי"ז יוצא עכ"פ שמותר לצאת מדינא להעלות ארון או"א מחו"ל. מיהו קשה שהרמב"ם כתב רק משום ת"ת ולישא אשה דהוי מצוות חשובות וכן לא נמצא זאת בפוסקים. וצ"ל דבכל מה דאמרו שמותר לצאת מאר"י לחו"ל הוא משום דשייך בהם עניין של יישוב אר"י — ת"ת לדעת את הדרך אשר ילך בו באר"י, לישא אשה ולחזור אתה לאר"י וכן לסחורה ולהציל מהעכו"ם דמה שירויח מביא לאר"י, אבל בשאר מצוות ובכלל זה — להביא ארון או"א דלא שייך בזה ענין של יישוב אר"י אסור לצאת.

ח) בב"ב צ"א ע"א ת"ר אין יוצאין מארץ לחוצה לארץ אא"כ עמד סאתים בסלע וכו' וכן הי' רשב"י אומר אלימלך מחלון וכליון גדולי הדור היו זפרנסי הדור היו ומפני מה נענשו מפני שיצאו מארץ לחוץ לארץ, שנא' ותהום כל העיר עליהן ותאמרנה הזאת נעמי, אר"י אמרו חזיתם נעמי שיצאת מארץ לחו"ל מה עלתה לה, ויש להקשות מאי קאמר דאין יוצאין אא"כ עמדו סאתים בסלע הלא אף לסחורה וכו' מותר לצאת כנ"ל. ונלע"ד דהא דאמרינן דללמוד תורה ולישא אשה ולהציל מן העכו"ם ולסחורה בע"מ לחזור מותר לצאת, היינו הוא לבדו בלי אשתו ובניו, רק בהא דעמדו סאתים בסלע מותר מדינא לצאת עם אשתו ובניו.

ובזה יש לפרש את הרמב"ם הנ"ל שכתב אסור לצאת מאר"י לחו"ל לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מהעכו"ם ויחזור לארץ. וכן יוצא הוא לסחורה, אבל לשכון בחו"ל אסור, אא"כ חזק שם הרעב וכו'. והנה הא דכתב דלשכון בחו"ל אסור אין הפירוש לצאת שלא ע"מ לחזור דהא וילך לגור כתיב גבי אלימלך היינו נמי זמנית, דפשיטא דגבי רעב ג"כ אינו מותר לצאת אלא לזמן הרעב, אלא הפירוש הא דלשכון בחו"ל היינו לשכון עם אשתו ובניו, דזה אינו אלא גבי רעב וגם אז אינה מידת חסידות.

אמנם אנשים מפורסמים גדולי הדור יש להם לתנהג בחסידות ולהשאר בארץ גם בזמן הרעב, ולכה"פ שלא להוציא את משפחתם. ובה מתורץ מה שהקשו האחרונים הלא בזמן הרעב מותר לצאת א"כ מה קאמר דמחלון וכליון נענשו מפני שיצאו לחו"ל, וכן מאי קאמר דגדולי הדור וכו', אלא הכי קאמר הלוא כתוב, ויהי רעב בארץ וממילא מותר הי' למחלון וכליון לצאת לחו"ל. וגם גדולי הדור ופרנסי הדור היו, ואין לתלות מיתתם באיזה חטא אחר, וא"כ מפני מה נענשו, ומפרש מפני שיצאו מארץ לחו"ל, והיות שהם היו גדולי הדור ופרנסי הדור היו צריכים להחמיר על עצמם, שנא' ותהום כל העיר עליהן, "עליהן" דוקא, שהם היו גדולי הדור, ולא על שאר אנשים שיוצאים לחו"ל בזמן הרעב.

בב"ק ס' ע"ב איתא ת"ר רעב בעיר פור רגלך שנא' ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה לגור שם ועי' בתורה תמימה ט' לך לך שהקשה מזה על הרמב"ם הנ"ל שכתב אעפ"י שמותר לצאת אינה מידת חסידות שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו ונתחייבו כלייה למקום, הרי מהא דוירד אברם מצרימה יש ראיה דהיכא דמותר לצאת מותר לכוי"ע, ומסיק דצ"ל הטעם שנענשו מחלון וכליון לא כרשב"י משום שיצאו לחו"ל אלא כרבי"ק שם. ול"נ דלא קשה דהגמרא מביא ראיה דרעב בעיר פור רגלך, מא"א דאלי"כ לא הי' עוזב את הארץ דהלא קיים א"א כל התורה, ולא היה עושה איזה איסור. אמנם ממדת חסידות הי' צריך להשאר בארץ, וע"כ נענש באמת כדכתב הרמב"ן דמשום שירד אברהם מצרימה נגזר על זרעו גלות וכן נלקחה אשתו ממנו.

ט) בספרי דברים י"ב נ"ג מעשה בר' יהודא בן בתירא ור' מתיא ב"ח ורחב"א ר"י ור"י שהיו יוצאים ח"ל והגיעו לפלטיא וזכרו את ארץ ישראל, זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה וירשת אותם וישבת בארצם וחזרו ובאו למקומם אמרו ישיבת אר"י שקולה כנגד כל המצות שבתורה, ומעשה בר' אלעזר בן שמוע ור' יוחנן הסנדלר שהיו הולכים לנציבים אצל רבי יהודה בן בתירא ללמוד הימנו תורה והגיעו לציידן וזכרו את אר"י זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה, וירשתם אותם וישבת בארצם חזרו ובאו להם למקומם אמרו ישיבת אר"י שקולה כנגד כל המצוות שבתורה.

הנה להספרי כאשר הוא לפנינו דרשו את הפסוק בפרשת ראה י"ב כ"ט אבל הרמב"ן מביא בזה"ל וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה וירשת וישבת בה ושמרת לעשות ואמרו ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצות. ועי' בתורה תמימה שכתב על הרמב"ן בזה"ל: ולכאורה הוא סלא שהרי כאן לא כתיב כלל כלשון הזה ושמרת לעשות רק בפרשת ואתחנן ו' ג', אך לפי שביארנו דעיקר טעם המצוה מישיבת אר"י הוא לתכלית קיום המצות, יתבאר דבריו מאד, דשם בפ' ואתחנן כתיב אלה המצות החוקים והמשפטים אשר צוה ה' ללמד אתכם לעשות בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה למען תירא את ד' אלקי לשמור את כל חקותיו ומצותיו זכו, ולכן צירף הרמב"ן את הפסוקים המופרדים בלשונם, והנאחדים בענינם, כדי לתת טעם וביאור לדרשה שלפנינו ועמ"ש. וכל דבריו פלא כי אין ספק שהרמב"ן מביא את הפסוק פרשת ראה י"א ל"א רכתיב כי אתם עוברים את היהודן לבא לרשת את הארץ אשר ד' אלקיכם נותן לכם וירשתם אותה וישבתם בה ושמרתם לעשות את כל החוקים ואת המשפטים, אשר אנוכי נותן לפניכם היום, ואף שברמב"ן שלפנינו מביא וישבת ושמרת ובפסוק כתיב וישבתם ושמרתם יתכן שהי' קו כאות קיצור על אות ת' של וישבת ושמרת ונשמט בדפוס, וגרסת הרמב"ן נכונה, כי מהפסוק וירשת אותם וישבת בארצם, שלפי הגירסא בספרי שלפנינו אין להוכיח שישבת אר"י שקולה כנגד כל המצוות אף לפי מה שכתב המלבי"ם שהא דוירשת מיותר מ"מ אין כאן בזה עדיין רמז ששקולה כנגד כל המצוות, אבל מהפסוק כי אתם עוברים את היהודן יש להוכיח בן שפיר,

דהא העיקר מה דבעי לכתוב שאחר שבאים לארץ ישמרו את כל החוקים ובה נכלל להרמב"ן גם ישיבת אר"י דהוי מ"ע, א"כ הי' צריך לכתוב כי אתם עוברים את הירדן לבא לרשת את הארץ אשר ד' אלק' נותן לכם ושמרתם לעשות את כל החוקים ואת המשפטים, אלא ודאי הא דכתב וירשתם אתה וישראל בה דהיינו מצות עשה של ישיבת אר"י נכתב לחוד, ואח"כ כתיב ושמרתם לעשות את כל החוקים, ושמע'ינן מזה שמצות ישיבת אר"י שקולה כנגד כל המצוות שבתורה.

ברם קשה כל אלה החכמים בתחילה מאי קסברו, כאשר יצאו לצאת לחו"ל, ובסוף מאי קסברו, כאשר חזרו, וי"ל דמתחילה סברו דישיבת אר"י הוי כמו שאר מצות, וא"כ ת"ת הוי קודם וכנגד כולם, ושפיר יש לצאת בשביל ת"ת לחו"ל, ולעזוב את מצות ישיבת הארץ, ואף דבמעשה הראשון אין מפורש דהוי משום ת"ת צ"ל דהוי ג"כ לת"ת או מצוה דרבים דיש להקדים לפני מצות ישיבת הארץ, דאינו אלא כשאר מצות, וכאשר הגיעו לגבול הארץ קרעו בגדיהם מצער שלכך הגיעו בימיהם, ששפחה יורשת את גבירתה, כדי ללמוד תורה וכדומה צריכים ללכת לחו"ל, ואז דרשו וחדשו ששקולה ישיבת אר"י כנגד כל המצוות שבתורה, וישיבת אר"י קודמת לכל המצוות ואין לעזוב את אר"י בגלל שום מצוה וחזרו למקומם.

בש"ס דידן לא מובא הא דהספרי, משמע שסובר שת"ת ולישא אשה הוי מצוות חשובות ושפיר יש לעזוב על זמן קיום מצות יישוב אר"י, כדי לקיים מצוות חשובות אלה, ע"כ מותר לצאת לחו"ל, אבל כו"ע מודים דאינו מחויב לצאת לחו"ל בעד איזה מצוה שתהי'.

(י) בהא דאמרו חז"ל כל הדר באר"י שרוי בלא עון שנאמר ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשוא עון, הח"ס האו"ח קצ"ד הנ"ל כתב עוד בזה, דמסיים קרא העם היושב בקרבה נשוא עוון לומר דאפילו אם הוא משוכני' ומיושבי' דא"י, דלענין תואר זה הוא אפילו כשיצא ממנה שמו עליו כנ"ל, דהיינו כשהי' דר שם י"ב חודש, מ"מ לענין נשיאת עון לא אזלינן אלא בזמן, שהוא יושב בה, אבל, אם יצא ממנה אפילו לשעה באותה שעה איננו נשוא עון, ותרתי בעי' שיהי' מהיושבים, ושיהיה "בה" דוקא, עי"ש, לפי"ן אפילו יצא לחו"ל לדברים המותרים איננו בכלל כל הדר באר"י שרוי בלא עון, ויש להשתדל לא לצאת מאר"י בכלל, ואף מי שיצא בהיתר כנ"ל יש לו להשתדל לחזור בהקדם.

(יא) אף במקרים שמותר לצאת לפרקמטי', יש להשפיע ולהשתדל על אלה שרוצים לצאת שאל יצאו אפילו בע"מ לחזור, דהכי איתא במדרש שמות רבה פקודי ג' מעשה בתלמיד אחד של רשב"י שיצא לחו"ל ובא עשיר, זהו התלמידים רואין אותו ומקנאין בו, והיו מבקשים הן לצאת לחו"ל, וידע ד"ש והוציאן לבקעה אחת של פני מרון, ואמר בקעה בקעה המלאי דינרי זהב, התחילה מושכת דנרי זהב לפניה, א"ל אם זהב אתם מבקשים הרי זהב טלו לכם, אלא היו יודעין כל מי שהוא נוטל עכשיו, חלקו של עוה"ב הוא נוטל, שאין מתן שכר התורה אלא לעוה"ב ע"כ, מן הסתם אותו תלמיד יצא לסחורה

שארן בזה איסור מדינא וכן שאר התלמידים. הוצו ג"כ לצאת לסחורה ולחזור לאר"י ומ"מ עיכב אותם רשב"י.

וכך איתא נמי במדרש תנחומא תזריע ו' מעשה בכהן אחד מטה ידו בקש לצאת לחו"ל קרא לאשתו וכו' בואי ואני מלמדך שתהני רואה את הנגעים וכו' אמרה לו אשתו ומה אם כל שער ושער ברא לו הקב"ה מעיין וכו'. לא כש"כ. שיזמין לך הקב"ה פרנסה, לפיכך לא הניחה אותו לצאת.

יב) בירושלמי מ"ק פ"ג ה"א, דשמעון בר בא אתי לגבי דר"ח א"ל כתוב לי חדא איגרא ניפוק לפרנסתי לארעא ברייתא א"ל למחר אני הולך אצל אבותיך יהא אומרים נטיעה אחת של חמדה שהיתה לנו באר"י התרתה לה לצאת לחו"ל, הרי דעיכב אותו מלצאת לחו"ל. אמנם בירושלמי חגיגה פ"א ה"ח איתא רחב"ב אתי לגבי ר"ע א"ל פייס לי לר"י נשיא דיפתחוב לי חדא איגרא ניפק לפרנסתי לארעא ברייתא, פייסיה, וכתב ליה הרי שילחנו עליכם אדם גדול, שליחנו וכיוצא בנו עד שהוא מגיע אצלנו, ע"כ. אם כי משמע מכאן ג"כ שדרכם הי' לעכב יציאה לחו"ל דהרי רחב"ב בקש מר"ע לפייס לר"י הנשיא לתת לו מכתב הדרוש, אף כי יצא לפרקמטי' ומדינא מותר לו לצאת, ומה שנתרצה שיצא צ"ל שהי' בזה איזה טעם מיוחד שלא עיכב אותו דהיינו צורך רבים, לימוד תורה.

באבות דר"ג פרק כ"ח רשבא"א חכם הדר באר"י ויוצא לחוצה לארץ פגם, הדר בה משובח הימנו, מפרש בהגהות הגרי"ב הדר בקביעות ואין יוצא הימנה משובח הוא ממנו, ואע"פ שפגם, משובח הוא יותר מכל המשובחים שבמדינות. וע"כ מיירי שיצא לדבר שמותר לצאת, דאם ל"כ, הרי איסורא עבד, ומ"מ נקרא היוצא פגם.

יג) לצאת לחו"ל כדי להשיא אשה לבנו: פשיטא דאם הבן לבד יכול לישא אשה לעצמו, אסור לאב לצאת לחו"ל עם בנו. אמנם אם הבן לא יכול לבד לישא אשה לעצמו דק כשאביו יצא אתו, צ"ע אם מותר לאביו לצאת אתו, דהרי הא דעל האב להשיא אשה לבנו אינו מצות עשה מן התורה, וי"ל דוקא ליקח אשה לעצמו מותר לצאת לחו"ל דהוי מ"ע, משא"כ, בזה, דהרי לשאר מצוות, אף במ"ע מן התורה אסור לו לצאת, וכש"כ בזה, ועי' בשדה חמד מערכת אר"י אות ג' דמביא דעות חלוקות של אחרונים כשהבן לא יכול לצאת אם מותר להאב לצאת כדי למצא שם אשה לבנו. ועי' בירושלמי ברכות פ"ג דאל יצא כהן לחו"ל אלא א"כ הבטיחו לו אשה ועי' בפירוש החרדים שם דלא הקילו לו לצאת מספק אלא דוקא כשהבטיחו בכתב או ע"י שליח שפלוגית התרצתה להנשא לו ועי"ש, וי"ל כן להלכה אף דלא מפורש כן דלישא אשה משמע דלא חסר רק נשואין והולך לקיים את המצוה.

יד) זמן נדאוד פשוט דלצאת לחו"ל להשתתף בחתונה ובסידור חו"ק אין מקום להתיר דלא יהא יותר קל משאר מצוות שבתורה שאסור לצאת לחו"ל כדי לקיימם.

ואם יודע האב שבנו אין דעתו לחזור לאר"י לאחר שישא אשה ויצא אתו לחו"ל, חוץ ממה שעשה איסור כנ"ל יש בזה גם משום מסייע ידי עוברי עבירה דאם לצאת ליבם שמקיים מ"ע דאורייתא אמר ר"ח אחיו נשא כותית

ומת ברוך המקום שהרגו והוא ירד אחריו עאכ"כ בזה. ע"י באוצר הפוסקים דמביא ג"כ לאסור רק נוהגים מ"מ שיוצאים.

לצאת בשליחות בעניני עליה: לפי מה דאמרינן בקדושין הנ"ל שר"י אסר לר"א לצאת לחו"ל לקראת אמו, רק במקום סכנת דרכים. התיר לו, בהירושלמי, א"כ לצאת לאותן המדינות, שאסור משם לעלות, והם בכלל סכנת דרכים, פשיטא שיותר לצאת ולהושיט את העזרה הדרושה. ובמצב שבימינו שיהודים מתבוללים בין הגויים וממש נטמעים בין העכו"ם וע"י שמעלים אותם לאר"י יחנכו אותם לתורה וי"ש, שייך גם בזה הא דפסק באר"ח סי' ש"י סעי' י"ד וז"ל הרב בעל התניא בש"ע שלו בהוציאו עכו"ם את בתו באונס להוציאה מכלל ישראל אפילו, אם יצטרך לעשות מלאכה גמורה להצלתה, ואפילו אם ספק אם יצילנה, מפני שהענין זה כפ"ג שמחללין שבת אפילו בספק הצלה, שאין לך פ"ג יותר מזה שלא תצא מכלל ישראל ותחלל שבתות כל הימים וכו' אפילו שאין קרובו ויש יכולת בידו להשתדל במצוה זו מזהירין אותו להשתדל בכל מה דאפשר ועי"ש, וגם אין לחלק בין הא דהוציאו עכו"ם בכח נגד רצונה בין היכא שעושה עבירות בידיים מדעת עצמו דעי' בבה"ט סי' ש"ה ס"ק ה' שמביא מנ"ח שמתיר לרכוב על סוס ולרדוף אחרי בנו שברח ויצא מן הכלל, כדי לדבר על לבו ולהחזירו עי"ש. וכש"כ לצאת לחו"ל ע"מ לחזור כדי להציל יהודים מטמיעה בין הגויים ולהעלותם לאר"י שלמצוה רבה יחשב, וי"ל נמי דבזה לא שייך אפילו להחמיר ולומר שקולה מצות ישוב אר"י כנגד כל התורה כלה דעי' יו"ד רנ"ב כמה חמור מצוות פדיון שבויים דהיכא דאפשר להקדים הוי כאילו שופך דמים, והמחטיא יותר מהורגו.

שליחות לחו"ל למגביות לטובת מוסדות שבאר"י: פשיטא דיותר לצאת דהרי לפרקמטי' שאינו אלא לצורך יחיד התירו, לצורך רבים עאכ"כ. לימוד מקצוע וכדומה בחו"ל: י"ל דהוי בכלל פרקמטי' דהרי יתפרנס מזה, אמנם כשיכול ללמוד זאת באר"י, י"ל דלא אמרינן בזה דלאו מכל אדם זוכה ללמוד, דדוקא גבי תורה אמרינן כן. ועי' עוד בירושלמי פ"ג דמ"ק בהא דהניח חיק אמו וחבק חיק נכרי', שמפרש הפני משה שלא הי' מחזור אחרי פרנסתו באר"י שהוא חיק אמו, וכש"כ שיכול ללמוד במקצוע באר"י. ועי' עוד לקמן דשפיר שייך בזה גם משום לא תחנם.

טיפול רפואי בחו"ל: החולה שמחללים עליו את השבת מותר לו לצאת לחו"ל לדרוש ברופאים שם אף כשיש רופאים למחלה הזאת באר"י שלא מכל אדם זוכה להתרפאות, אבל בחולה שאין בו סכנה אף דהאידינא חיוב בדבר שאדם ידרוש ברופאים, ומצוה היא, כיון דלפי מעשה האדם חיותו תלוי בכך כדכתב הט"ז ביו"ד של"ו, מ"מ מאחר שיש רופאים גם באר"י איך יעזוב את ארץ החיים אשר עיני ד' דורש אותה. בודאי שייך בזה הניח חיק אמו וחבק חיק נכרי' הנ"ל. אמנם לפי עצת הרופאים מותר.

לצאת לקבר אבות: לפי הנ"ל בהא דקדושין דר"א, שיצא לקראת אמו אדהכי והכי שמע לארונה דקאתי אמר אי ידעי לא נפקי, ולא אמרינן מכבדו במותו היכי שמבטל עי"כ מצוות יישוב אר"י, ה"ה לכאורה לגבי קבר אבות, שאין לצאת כדי להשתטח על קברם, אלא דיש לדחות דבהא דר"א מיירי

שהיו מעלים את ארון אמו גם אם הוא לא הי' יוצא לחו"ל. והי' בידו לקיים כבוד אחר מותם כהגיע הארון לאר"י, משא"כ אם נקברו בחו"ל, שאם לא יצא א"א שישתטח על קברם לעולם. אמנם נראה שמאחר שאף על מצוות עשה מן התורה אין לצאת לחו"ל. ה"ה למצות כבוד א"א להשתטח על קברם אין לצאת.

להשתטח על קברי צדיקים בחו"ל: בשדת חמד מערכת אר"י אות א' מביא דמותר לו לצאת לכך משום דהוי מצוה, אמנם לפי הנ"ל הרי אף למצוה דאורייתא אין לצאת, ועוד למה יעזוב את אר"י וקברי צדיקים מדור דור עם קברי מלכים ונביאים ואבות הקדושים הנמצאים באר"י וילך לקברי צדיקים שבחוץ-לארץ.

י. טיול לחוץ לארץ

(א) ב"ב צ"א: ת"ר אין יוצאין מארץ לחו"ל אלא אם כן עמדו סאתים בסלע ופירש הרשב"ם אין יוצאין שמפקיע עצמו מן המצוות. מזה נראה שהאיסור רק כשיוצא לזמן ממושך. אמנם בגיטין ע"ו ע"ב אמרינן כי הו' מפטרי רבנן מהדדי בעכו הו' מפטרי משום, דאסור לצאת מארץ לחו"ל, ובהא מיירי שהולך לזמן קצר ולבדו בלי משפחתו, ומ"מ אסור לצאת חוץ לגבול אר"י ואף דיחזור תומ"י ולא שייך כ"כ בזה דמפקיע עצמו מן המצוות. ושמענו מכאן שמשום קדושת הארץ אסור לצאת חוץ לגבולות הארץ אף דיחזור תומ"י, ואף במקום שיש בזה כבוד התורה וכבוד הבריות.

(ב) בירושלמי מ"ק פ"ג ה"א הנ"ל איתא חד כהן אתא לגבי ר"ח א"ל מהו לצאת לצור לעשות דבר מצוה לחלוץ או ליבם א"ל אחיו של אותו האיש יצא, ברוך המקום שנפגו ואת מבקש לעשות כיוצא בו, אית דבעי מימר הכין א"ל אחיו של אותו האיש הניח חיק אמו וחיבק חיק נכרי' ברוך שנגפו ואת מבקש לעשות כיוצא בו, והנה הירושלמי לא קאמר אחיו נשא כותית כדאיתא בבבלי כתובות הנ"ל, וכן צ"ל דהא דאחיו יצא הוי למצוה דאלי"כ מה קאמר ואת מבקש לעשות כיוצא בו, דהרי הוא רוצה לצאת למצוה, ע"כ, י"ל לפי הנ"ל דאף במקום שמותר לצאת אינה מידת חסידות, דשקולה מצות ישוב אר"י כנגד כל המצוות שבתורה, ואפילו גבי רעב אמרינן שאעפ"י שמותר לצאת אינה מידת חסידות שהרי מחלון וכליון וכו' נתחייבו כלי' למקום, וא"כ אחיו של אותו איש יצא למצוה לישא אשה ואף שהי' דעתו לחזור, מדלא קאמר שנשא כותית, היות שאין זה מידת חסידות ברוך המקום שנגפו, ושפיר קאמר נמי ואת מבקש לעשות כיוצא בו, דאף שאתה הולך לדבר מצוה אין אתה מחוייב בדבר שעל היבמה ללכת אחר היבם, ואית דבעי מימר הכין דאם לא היה יכול למצוא אשה לעצמו באר"י אין לומר ברוך המקום שנגפו אלא א"ל אחיו של אותו האיש הניח חיק אמו וחיבק חיק נכרי' דמיירי שהי' יכול למצא לעצמו אשה באר"י והוא הניח זאת דהוי בבחינת חיק אמו ונשא בחו"ל דהוי חיבק חיק נכריה, וכפירש הפני משה לגבי פרנסה, בזה אמר ברוך המקום שנגפו, לפי"ז אף שדעתו לחזור ויצא בהיתר ומקיים גם מצות מ"מ מאחר שהי' יכול לקיים מצוה זאת גם באר"י הרי זה מחבק חיק נכריה

וכש"כ בהולך לטיול אף כשמקיים מצוות דרך טיולו ואף שדעתו לחזור, הרי זה מניח חיק אמו אר"י ומחבק חיק נכריה של חו"ל לפי הירושלמי. אכן אין דעת הבבלי כן.

ג) הרמב"ם בפי"א ה"א מטומאת מת כתב ארץ העכו"ם בתחילה גזרו על גושה בלבד כבית הפרס ולא היו מטמאים אלא המהלך בה או גוגע או נושא מעפרה. חזרו וגזרו על אוירה שיטמא ואע"פ שלא נגע ולא נשא כיון שהכניס ראשו ורובו לאויר ארץ העמים בטמא ועי' בתוס' נויר נ"ד ד"ה ארץ העמים שכתבו שהחמירו באויר ארץ העמים, כדי שלא יצא מארץ לחו"ל ועי"ש. ואעפ"י שבלי זה אסור לצאת מאר"י לחו"ל כנ"ל, וא"כ לא הי' להם עוד לגזור טומאה, י"ל כדכתבו התוס' בפסחים פ"ה בהא דגזרו שהפיגול והנותר מטמאים את הידיים משום חשדי כהונה: וא"ת כמוכן לא יחושו לעשות בטומאה וי"ל דאף לרשעים חמור להם טומאה, כדאמרינן ביומא כ"ג, ללמדך שחמורה עליהן טהרת כלים יותר משפיכות דמים עי"ש, לפי"ו י"ל דגזרו נמי טומאה על אויר ארץ העמים שע"כ יחמירו בכהן שלא לצאת לחו"ל כלל, ואף דבגזרה הזאת לא הועילו רק לגבי כהנים, ואוכלי חולין על טהרת הקודש, י"ל דשפיר חשו יותר על הכהנים, דהרי חוניו שברח לאלכסנדריה של מצריים ובנה שם מזבח כדאיתא במנחות ק"ט ע"כ יש להחמיר במיוחד על הכהנים שלא ילכו לחו"ל, הרי דעד כמה היה חמור עליהם לצאת לחו"ל אף על מנת לחזור, ואף במקום מצוה שהתירו לצאת בשבילם, שגזרו טומאה על אויר ארץ העמים להתרחק מכל יציאה לחו"ל, ועאכ"כ שיש להזהר לטייל בארץ העמים שאף אוירה מטמא.

ד) כתב הרמב"ם פ"י ה"ד דעכו"ם אסור לספר בשבחן ואפילו לומר כמה נאה עכו"ם זה בצורתו, קו"ח שיספר בשבח מעשיו או שיחבב דבר מדבריהם שנא' ולא תחנם לא יהי' להם חן בעיניך מפני שגורם להדבק עמו וללמוד ממעשיו וליהנות מכל מיני דברים הנמצאים שם הרי שמרומם ומשבח את תרבות העמים ויופי ארצם על נחלת הקב"ה ועם סגולתו, והרי זה בכלל לאו דאורייתא דלא תחנם, ובכל טיול שייך דברי הרמב"ם הנ"ל שגורם להדבק בהגויים וללמוד ממעשיהם.

ה) בסנהדרין צ"ד ע"א: אר"י מפני מה זכה סנחריב לקרותו אסנפר רבא ויקרא מפני שלא סיפר בגנותה של אר"י שנאמר עד באי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם, אבל ישראל ספרו בגנותה של ארץ ישראל, כי מטו שוש אמרו שויה כי ארעין, פרש"י זאת הארץ שוי לארצנו, כי מטו עלמין אמרו כעלמין, פירש"י שזה מקום שוה לירושלים, שנקראת בית עולמים, כי מטו שוש תרי, אמרי על אחד תרין, פרש"י זה יפה פי שניים כמקומנו עי"ש. חזרי ישראל הי' או לקוחי שבי וכל מה שאמרו הי' באונס ומפחד, ואם בכל זאת אמרו בזאת — ישראל ספרו בגנותה של אר"י, היוצא לחו"ל לטיול, ועזב ארץ החיים, בודאי דהוי בזיון לאר"י.

ו) עולה מכל הנ"ל, שטיולים אלה בחו"ל הם בעיקר לשעשועים ולבידור וכ"ו והרי זה בכלל מושב לצים וגם עובר משום אל תפנו אל האלילים. בע"ז י"ח ע"ב איתא: ת"ר ההולך לאצטדיונין סרש"י מקום שמגחין את

השור ולקרקוס פרש"י מצור ועושין שם שחוק ולצנות זראה שם את הנחשים ואת החברין פרש"י לוחשי נחשים, בוקיון זמוקיון ולוליון ומוליון ופלגרון כלם מיני לצים הם הרי זה מושב לצים ועליהם הכתוב אומר אשרי האיש אשר לא הלך וכי, כי אם בתורת ד' חפצו הא למדת שדברים הללו מביאין את האדם לידי ביטול תורה, ועי"ש בעיון יעקב דאסור לראות אף מרחוק דהוי ג"כ ביטול תורה.

ויש להקשות הא דקתני שהדברים הללו מביאים לידי ביטול תורה הרי דברים הללו בעצמן הוי ביטול תורה. וי"ל לפי מה דכתב המהרש"א דיש לבעל הדין לחלוק שעניני לצנות אלו שזכר יש בהם דברי חכמה, במשלים ומליצות וכמו שקרא את מושב לצים לקמן בשם "תחבולות" כמו בתחבולות תעשה לך מלחמה, וגם משמחים לבבות ונפשות הדואגים. ע"כ אמר ממה שהזהיר דוד על מושב לצים, ועליהם אמר כי אם בתורת ד' חפצו, הא למדת דאדרבא שאלו מביאין לידי ביטול תורה המשמחת הלבבות ונפשות, עכ"ל. לפי"ז י"ל ששחוק ולצנות אף שיש בהם חכמה ושמחה, לא זו בלבד שבזמן שעוסק בהם מבטל תורה, אלא הם מטמאים את הלב ומטמטמים את המוח שגם אחר זמן יבטל אותו מתורה.

בשבת קמ"ט ת"ר כתב המהלך תחת הצורה ותחת הדיוקנאות אסור לקרותו בשבת ודיוקנא עצמה אף בחול אסור להסתכל בה משום שנא' אל תפנו אל האלילים מאי גמרא אר"ח אל תפנו אל מדעתכם. בהא דאל תפנו אל מדעתכם יש ג' פרושים:

(א) פרש"י אל מדעתכם אל אשר אתם עושים מדעת לבבכם וחלל שלכם. ורש"י מפרש לשיטתו, שמפרש כתב המהלך תחת הצורה ותחת הדיוקנא, כגון בני אדם המציירים בכותל חיות משונות או דיוקנות של בני אדם של מעשים, כגון מלחמת דוד וגלית, וכותבין תחתיו זו צורת חיה פלוצית, וזו דיוקנא פלוני ופלונית. הרי שרש"י סובר דדיוקנא איננו של ע"ז אלא צורה של פלוני. וכפרש"י מוכח מהא דאמרינן שכתב שתחת הדיוקנא דבשבת אסור ובחול מותר, ואי הוי דיוקנא ע"ז והכתב תחתיו שמו של ע"ז איך מותר לקרא ולהזכיר שמות ע"ז בחול. והא דאמרינן דבגן של קדושים לא הוי מסתכלי אצורתא דזוזא מכלל דאחרינא הוי מסתכלי ס"ל לרש"י דצורתא דזוזא שרגיל לראותם תמיד לא שייך לומר שמפנה לבו להם כדכתבו התוס' בע"ז ג"ו, משא"כ שאר צורות אסור.

(ב) הרמב"ם בפ"ב ה"ב דעכו"ם כתב צונו הקב"ה שלא לקראות באותן הספרים כלל, ולא נהרהר בהן, ולא בדבר מהדברים, ואפילו להסתכל בדמות הצורה אסור שנא' אל תפנו אל האלילים, ועי"ש בכסף משנה שהרמב"ם סובר דדיוקנא פירוש של ע"ז, ובא ללמדינו שאף שאינו מכיון לעבדו רק להסתכל בו מ"מ אסור. ולפי"ז הא דכתב תחת הדיוקנא א"ל שהי' כתוב שמו של הע"ז, דאי"כ קשה למה רק בשבת אסור לקרותם, וצ"ל שאין להכתב שתחת הצורה והדיוקנא קשר עם הדיוקנאות שלמעלה מהכתב.

(ג) הר"ן כתב בזה"ל הרב בעל הערוך פירש אל תפנו אל מדעתכם בזמן שאתם מסתכלין בהם אתם מפנים א"ל מדעתכם עי"ש. וי"ל דהערוך איננו

סובר כהרמב"ם שדיוקנא הוי ע"ז, אלא כפרש"י דהיינו דיוקנות של בני אדם ושל מעשים, ע"כ בכתב אין כאן איסור רק בשבת ובדיוקנא שהוא מסתכל ונהנה הרי זה מפנה א"ל ב"ה מדעתו, והוי בזה מה שכתב הרמב"ם בפירוש המשניות בסנהדרין פ"ג לענין משחק בקוביא שאסור לפי שהוא מתעסק בדבר שאין בו תועלת לישוב העולם ומיסודי התורה שהאדם אין ראוי לו להתעסק בעולם הזה אלא באחד משני דברים או בתורה כדי שתשלם נפשו בחכמתה או במלאכה ועי"ש.

מיותר להאריך שבטיולים לחו"ל כל הני הנ"ל אית בהם, ע"כ על זאת יתפלל כל חסיד: אתהלך לפני ה' בארצות החיים זה ירושלים שנקראת חיים, זכן ארץ ישראל נקראת חיים שנא' ונתתי צבי בארץ חיים, כדאיתא באדר"ב: פל"ד.